N.F.S. GRUNDTVIG 1783-1872

glimt af embedsvirksomhed og privatliv

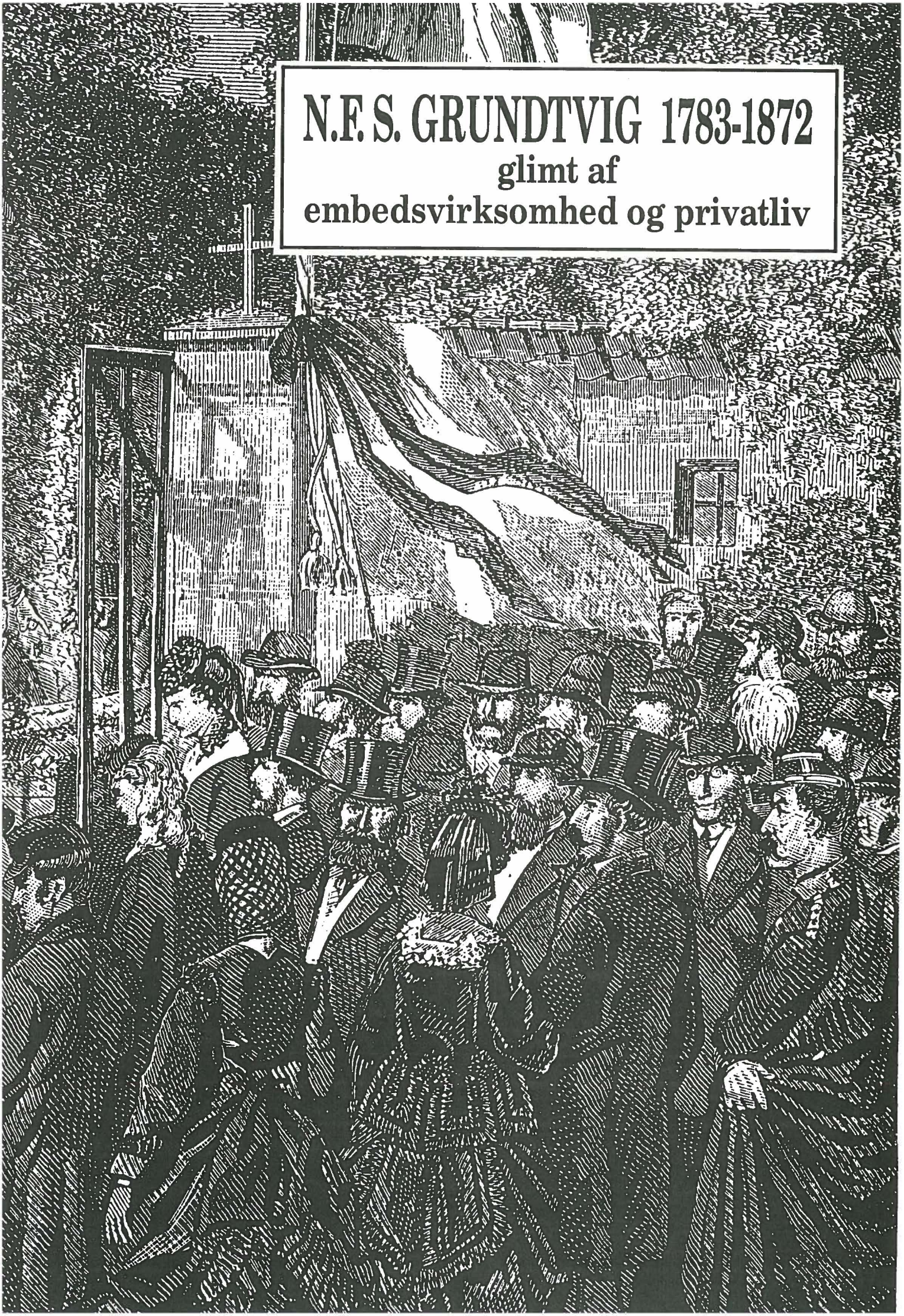

Illustration på omslaget: Grundtvigs gravlæggelse på Claras Kirkegård på Køge Ås den 11. september 1872. Tegning af B. Olsen i Illustreret Tidende, nr. 678, 22.09. 1872. Side 481.

Trykt hos Maimanns Eftf., Køge
300 eksemplarer

N.F.S. GRUNDTVIG

GLIMT AF

EMBEDSVIRKSOMHED OG PRIVATLIV

MATERIALESAMLING TIL UNDERVISNINGSBRUG

UDARBEJDET AF

AUGUST ERIKSEN FOR LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND M.M. I 1983

OG

BIRTE BROCH FOR KØGE BYHISTORISKE ARKIV I 1997

KØGE

JUNI 1997

OM MATERIALESAMLINGEN

Denne materialesamling til undervisningsbrug er blevet til som en del af Køges samlede projekt til markering af 125-året for N.F.S. Grundtvigs gravlæggelse på Køge Ås. Da den er Køge Byhistoriske Arkivs bidrag, har den naturligt taget sit udgangspunkt i arkivernes dokumenter vedrørende Grundtvig.

Materialesamlingen bygger på et udstillingskatalog, som nuværende arkivchef i Rigsarkivet, August Eriksen, i 1983 udarbejdede for Landsarkivet for Sjælland m.m. Da Køge Byhistoriske Arkiv ikke ligger inde med egentligt kildemateriale vedrørende Grundtvig, har det været naturligt at tage udgangspunkt i Landsarkivets samlinger. Vi har fået August Eriksens tilladelse til at genoptrykke dele af det ældre katalog og supplere med flere tekster. De nye tekster tager navnlig sigte på at belyse Grundtvigs lokale tilknytning.

Formålet med kildesamlingen er **for det første** via forskellige kilder og tekster at fortælle om Grundtvigs liv. Stort set alle, der har levet i Danmark i det sidste kvarte årtusinde, har i deres livsforløb været i kontakt med offentlige myndigheder. Dette gælder for høj som for lav, for den nu ukendte menigmand som for Nicolaj Frederik Severin Grundtvig. Kontakten mellem den enkelte borger og myndighederne har efterladt sig spor, der endnu eksisterer. De kan følges og undersøges i de berørte myndigheders arkiver, der er bevaret i Rigsarkivet og landsarkiverne.

De lokalhistoriske arkiver som f.eks. Køge Byhistoriske Arkiv må og skal ikke opbevare de statslige myndigheders arkiver, men kan til gengæld indeholde mange spændende kilder til belysning af de enkelte menneskers liv. Grundtvigs tilknytning til Køge bestod i ægteskabet med Marie Toft, der var født på Gammelkjøgegaard som datter af godsejer Christen Carlsen. Denne familietilknytning er også årsagen til, at Grundtvig blev begravet i familien Carlsens private familiebegravelse på Køge Ås. Hans ophold i Køge i levende live har således været af kortere varighed og har derfor ikke sat sig nævneværdige spor i Køge Byhistoriske Arkivs samlinger. Derimod indeholder Gammelkjøgegaards godsarkiv enkelte breve fra Grundtvig til svogeren, kammerherre Hans Carlsen. Grundtvigs efterladte manuskripter og papirer findes i Det Kongelige Bibliotek.

Det har været hensigten at vise, hvad man kan finde i arkiverne, i dette tilfælde Landsarkivet, om Grundtvig og om mange andre danskere. Udvalget af arkivalier er ikke

resultat af en systematisk undersøgelse af det omfattende materiale i Landsarkivet, der kan fortælle om Grundtvigs liv og virke. Det har blot været hensigten at fremlægge nogle af de muligheder, der findes i de ofte benyttede arkivalier og i nogle udvalgte temmelig sjældent udnyttede samlinger.

Materialesamlingens formål har således **for det andet** været at fortælle lidt om, hvad man kan finde i arkiverne, hvis man vil vide noget om en person, der har levet i Danmark på Grundtvigs tid.

Enkelte af materialesamlingens kilder er gengivet med uddrag af den originale håndskrevne udgave. Dette skyldes, at samlingen **for det tredje** har haft til formål, at give læserne et indtryk af den tids skrive- og udtryksmåde, som har ændret sig meget siden. Blandt andet anvender vi ikke længere gotisk skrift, der undertiden kan gøre det vanskeligt at læse ældre dokumenter. Også de tekster, der gengives med vor tids skrift adskiller sig meget fra vor egen tid, hvad angår udtryksformen.

Materialesamlingens uddrag af kilder fra Landsarkivet er alle udvalgt af August Eriksen i kataloget fra 1983, mens teksterne i figurerne 12, 13, 14, 15, 16 og 24 er tilføjet i 1997 af Birte Broch. Disse nye tekster sigter især mod at belyse Grundtvigs køgensiske forbindelse, der som nævnt bestod i ægteskabet med Marie Toft.

Målgruppen for materialesamlingen har været folkeskolens ældste elever, men den vil formentlig også kunne benyttes i gymnasieundervisningen og på andre ungdomsuddannelser. Men materialet står naturligvis til rådighed for alle, der kan få glæde af at benytte det.

Køge, juni 1997

BIRTE BROCH

Arkivleder, Lokalarkiverne i Køge Kommune

FØDSLEN

I 1783 sluttede den amerikanske uafhængighedskrig, den københavnske apoteker Mühlenstedt opsendte den første danske luftballon og i Udby nær Vordingborg fødtes N.F.S. Grundtvig.

Da det siden 1600-tallets midte har været præstens embedspligt at føre bog over de af præsten foretagne kirkelige handlinger, indskrev præsten i Udby, Johan Ottosen Grundtvig, dåben i sognets kirkebog.

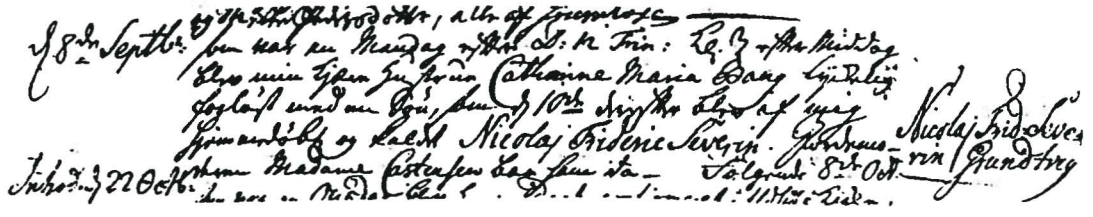

D 8de Septbr: som var en Mandag effter D: 12 Trin: Kl. 3 effter Middag blev min kjære Hustrue Catharine Maria Bang lyckelig forløst med en Søn, som den 10de dereffter blev af mig hjemmedøbt og kaldet Nicolaj Frideric Severin Grundtvig. Jordemoderen Madame Castensen bar ham da -

Fig. 1

Udby sognekaldsarkiv nr. 551. Kirkebog 1776-1814 nr.5. Vejledning i brug af kirkebøger kan bl.a. fås på Lokalarkiverne i Køge.

TIL BISPEEKSAMEN.

Grundtvig fødtes ud af en gammel præsteslægt og førte selv traditionen videre. Efter at en åndelig krise var vel overstået i begyndelsen af 1811 accepterede Grundtvig endelig faderens ønske om at få sønnen som kapellan i Udby. For at få adgang til et embede har en kandidat imidlertid siden slutningen af 1500-tallet måttet aflægge eksamen for biskoppen. Resultatet af Grundtvigs eksamination må søges i det berørte bispeembedes arkiv, d.v.s. i Sjællands stifts bispearkiv.

Grundtvigs præstation blev bedømt på følgende måde:

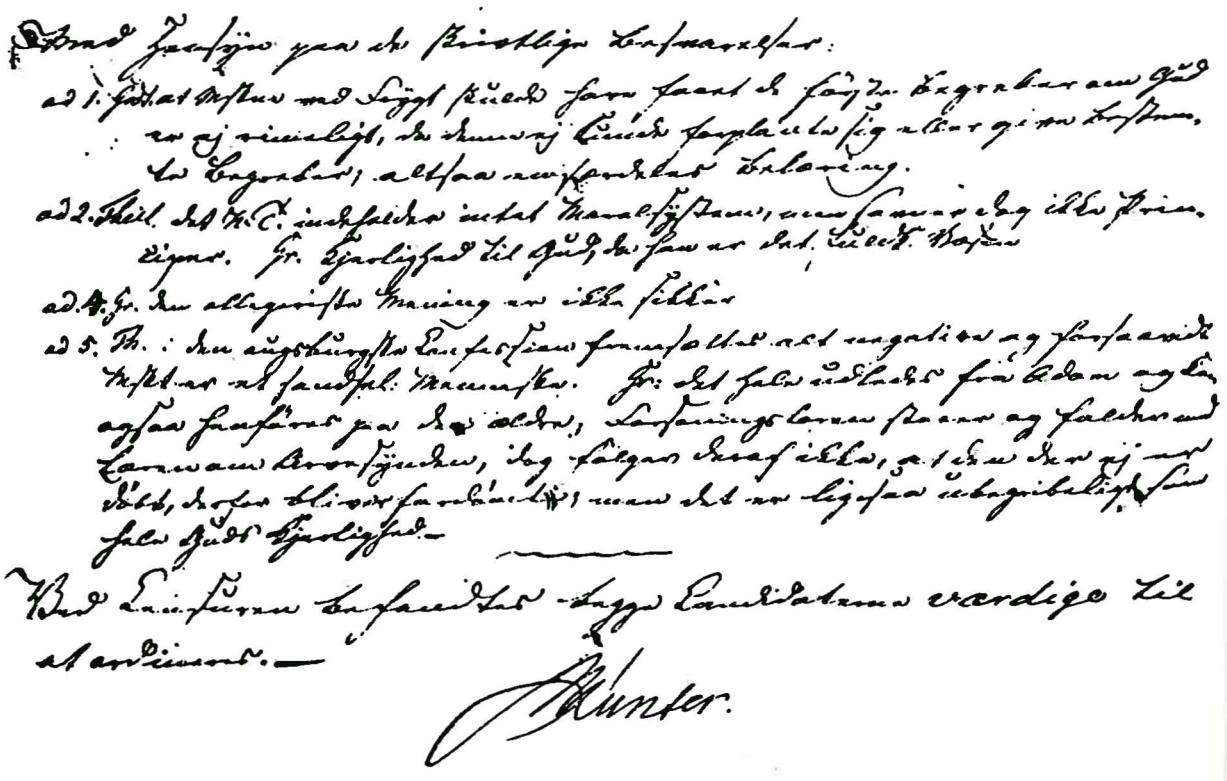

Med Hensyn paa de skrivtlige Besvarelser:

ad 1. Grdt. (= Grundtvig:) at Mskne (=Menneskene) ved Frygt skulde have faaet de første Begreber om Gud er ej rimeligt, da denne ej kunde forplante sig eller give bestemte Begreber, altsaa en særdeles Belæring.

ad. 2. (...) Gr. (=Grundtvig:) Kjerlighed til Gud, da han er det fuldk. Væsen.

ad. 4. Gr. (:) den allegoriske Mening er ikke sikker.

ad. 5. (...) Gr.: det Hele udledes fra Adam og kan ogsaa henføres paa de ældre, Forsoningslæren staaer og falder med Læren om Arvesynden, dog følger deraf ikke, at den, der ej er døbt, derfor bliver fordømt, men det er ligesaa ubegribeligt som hele Guds Kjerlighed.

Ved Cencuren befandtes begge Candidaterne værdige til at ordineres.

Münter.

Fig. 2.
Sjællands stifts bispearkiv.
D.Protokol ved bispeeksamen I. 1808-28.

Grundtvig fandtes værdig til at ordineres og virkede i de følgende år frem til faderens død i 1813 som kapellan i Udby.

GRUNDTVIG SOM ADMINISTRATOR.

Præstens embedspligter og arbejdsområde var i størstedelen af 1800-tallet meget omfattende. Ved siden af varetagelsen af den kirkelige betjening og sjælesorgen i sognet havde han betydelige verdslige opgaver. Han skulle lede administrationen af skolevæsenet og fattigvæsenet, indsende beretninger om forholdene i sognet etc. I sognekaldsarkiverne vil der derfor foruden kirkebøger kunne findes materiale af stor social- og lokalhistorisk værdi. Det er ligeledes muligt at belyse Grundtvigs virke som sognets centrale administrative skikkelse. I 1821 var Grundtvig præst i Præstø og Skibinge sogne. Som formand for skolekommissionen skulle han blandt andet føre tilsyn med undervisningen og overhøre eleverne.
På skolekommissionens møder kunne mangeartede emner vedrørende skolen tages op til behandling.

På mødet den 31. okt. 1821 behandledes, som det ses, visse af skolens indtægter, det besluttedes at anskaffe "Saxos Danmarks og Snorros Norges Krønike" og der afholdtes efterårseksamen. Ingen af eleverne havde læst hele lærebogen og kun én gennemgået bibelhistorien. I øverste klasse ses det, at især pigen Ane Mortensdatter og drengen Rasmus Pedersen udmærkede sig.

94

Onsdagen d. 31te Octbr. samlede sig
Commissionen i Skibinge Skole.
Som Indlagt anmeldtes af
Sogne Præsten Carl Lange 4 Rdr. 3 Mk. 15 ß
som H. H. Kammerherre Stampe havde
den Godhed at medtage — Af Skifte Udtog
Andet Oplag var efter Under Præsternes Befa-
ling anskaffet at [illegible] medsendt Katekismus
tillige at [illegible] af Første Oplag.
Foruden de nødvendige Skole Bøger, som H. H.
Skole Patronen har den Godhed, selv at
besørge, bestilledes Anskaffelsen af Saxos
Danmarks og Snorros Norges Krønike.
1 Expl. af Zahles Mindesang over
Morten Luther, skjænkt fra Under Præsterne
[illegible] til Skole Læreren, som gravede
den Stad mellem Skolens [illegible]
Sognefogeden anmeldte som Indlagt
[illegible] 3 Mk. 3 ß indkommet ved Gildet i Sognet
og indbetaltes dem til Skole [illegible]
i [illegible]
Drengen afholdtes dens bestillede Eksamen
hvorudi 6 Drenge og 8 Piger indtegnedes
til Forberedelse til Confirmation, men Drengen
havde lært [illegible], og blev [illegible] grammer
[illegible]
mellem de Andre udmærkede sig af ældste
Klasse Pigen Ane Mortensdatter fra Skibinge ~~og~~
~~[illegible] Klasse~~ Drengen Rasmus Pe-
dersen og af yngste Klasse Ane Kirstine
Hansdatter fra Nisegaard
til Flidgang indtegnedes 13 Drenge og
11 Piger som Alle hører til yngste Klasse
[illegible] Afdeling

Onsdagen d. 31te Octbr. samledes Commissionen i Skibinge Skole.

Som Indtægt anmeldtes af Sogne-Præsten Tavle-Penge 4 Rd. (Rigsdaler) 3 Mk. (Mark) 15 Sk. (Skilling), som H .H. (=Hans Højhed) Hr. Kammerherre Stampe havde den Godhed at modtage (?).

- Af (?) Udersling (=Meisling?) Andet oplag var efter Amts-provstens (?) Befaling anskaffet et Expl., endskiøndt Skolen eiede et Expl. af Første Oplag.

Foruden de nødvendige Skole-Bøger, som H. H. Skole-Patronen har den Godhed selv at besørge, besluttedes Anskaffelsen af Saxos Danmarks og Snorres Norges Krønike.

Et Expl. af Zahles Mindesang over Morten Luther, sendt fra Amts-Provsten (?) til Skole-læreren, som giver den Sted mellem Skolens Inventarium.

Sognefogeden anmeldte som Indtægt 1 Rd. 3 Mk. 3 Sk., indkommet ved Gilder i Sognet, og indbetalte dette til Skole-Patronen.

Dagen afholdtes den befalede Efteraars-Examen, hvorunder(?) 6 Drenge og 8 Piger indtegnedes til Forberedelse til Confirmation, men Ingen havde lært hele Lærebogen, og kun Een giennemgaaet Bibelhistorien.

Mellem de Andre udmærkede sig af øverste Classe Pigen Ane Mortensd(a)tter fra Skibinge, Drengen Rasmus Pedersen, og af nederste Classe Ane Kirstine Hansd(a)tter fra Nyegaard.

Til Skolegang indtegnedes 13 Drenge og 11 Piger, som Alle føres(?) til nederste Classes første Afdeling.

Fig. 3

Præstø-Skibinge pastorat nr. 547. Tillæg III. Skolekommissionen.
Forhandlingsprotokol for Skibinge 1810-58 Folio 54.

GRUNDTVIGS SYN PÅ KUNDSKAB OG OPFØRSEL

Når eleverne fandtes egnede, blev de konfirmeret af Grundtvig, der ved denne lejlighed skulle anføre sin dom angående deres kundskab og opførsel i kirkebogen.
Grundtvig nøjedes ikke med at give karakterer. Han nedfældede tillige sit syn på elevernes personlige og karaktermæssige egenskaber.

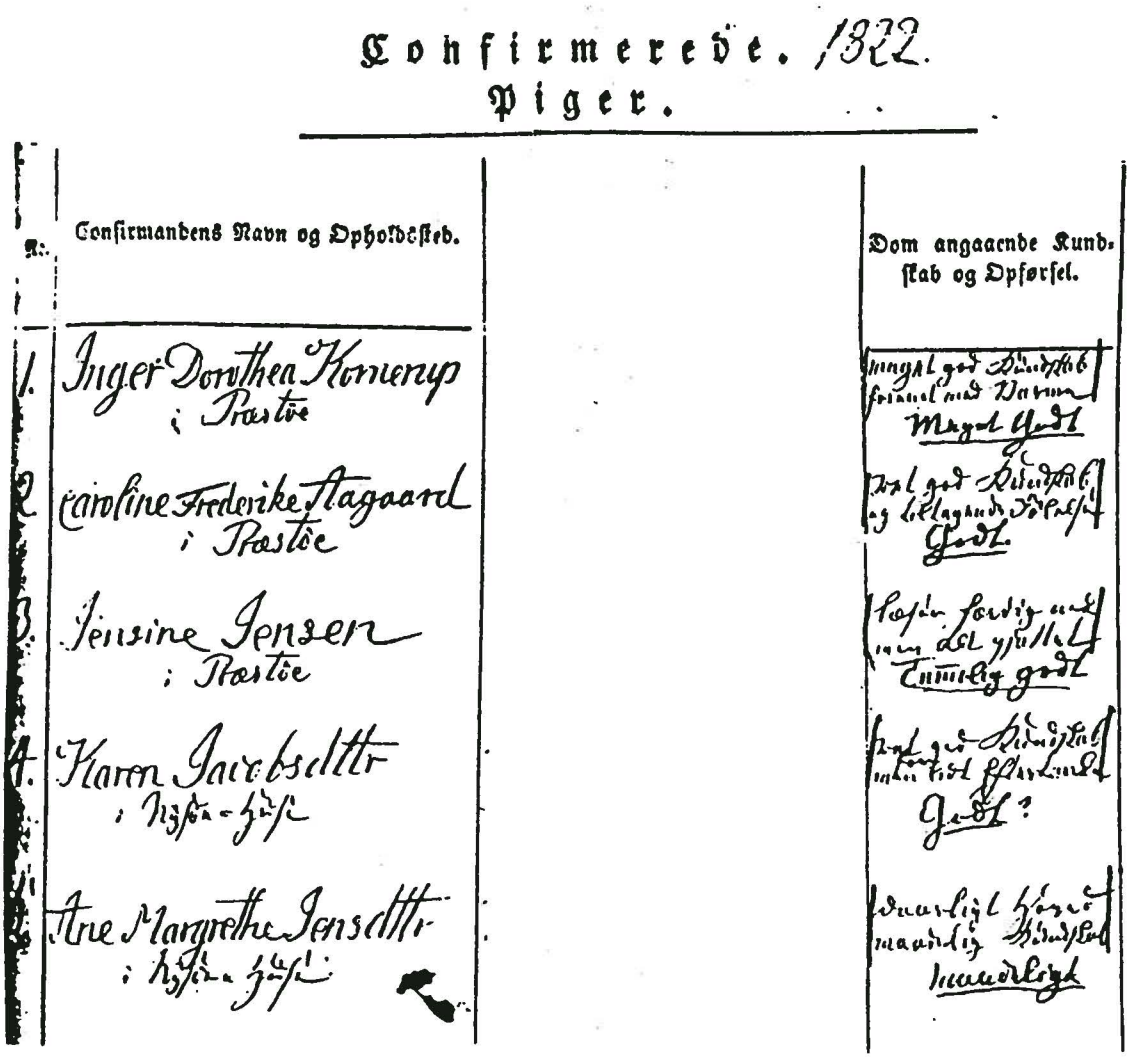
Confirmerede. 1822.
Piger.

Nr.	Confirmandens Navn og Opholdssted.	Dom angaaende Kundskab og Opførsel.
1.	Inger Dorothea Kornerup i Præstøe	Meget god Kundskab [illegible] Meget Godt
2.	Caroline Frederike Stagaard i Præstøe	[illegible] Godt
3.	Jensine Jensen i Præstøe	[illegible] Tummelig godt
4.	Karen Jacobsdttr i [illegible]	[illegible] Godt?
5.	Ane Margrethe Jensdttr i [illegible]	[illegible] Maadelig

Fig. 4.
Præstø sognekaldsarkiv nr. 547.
Hovedministerialbog 1814-27 nr.1. Folio 58.

Confirmerede.
Drenge.

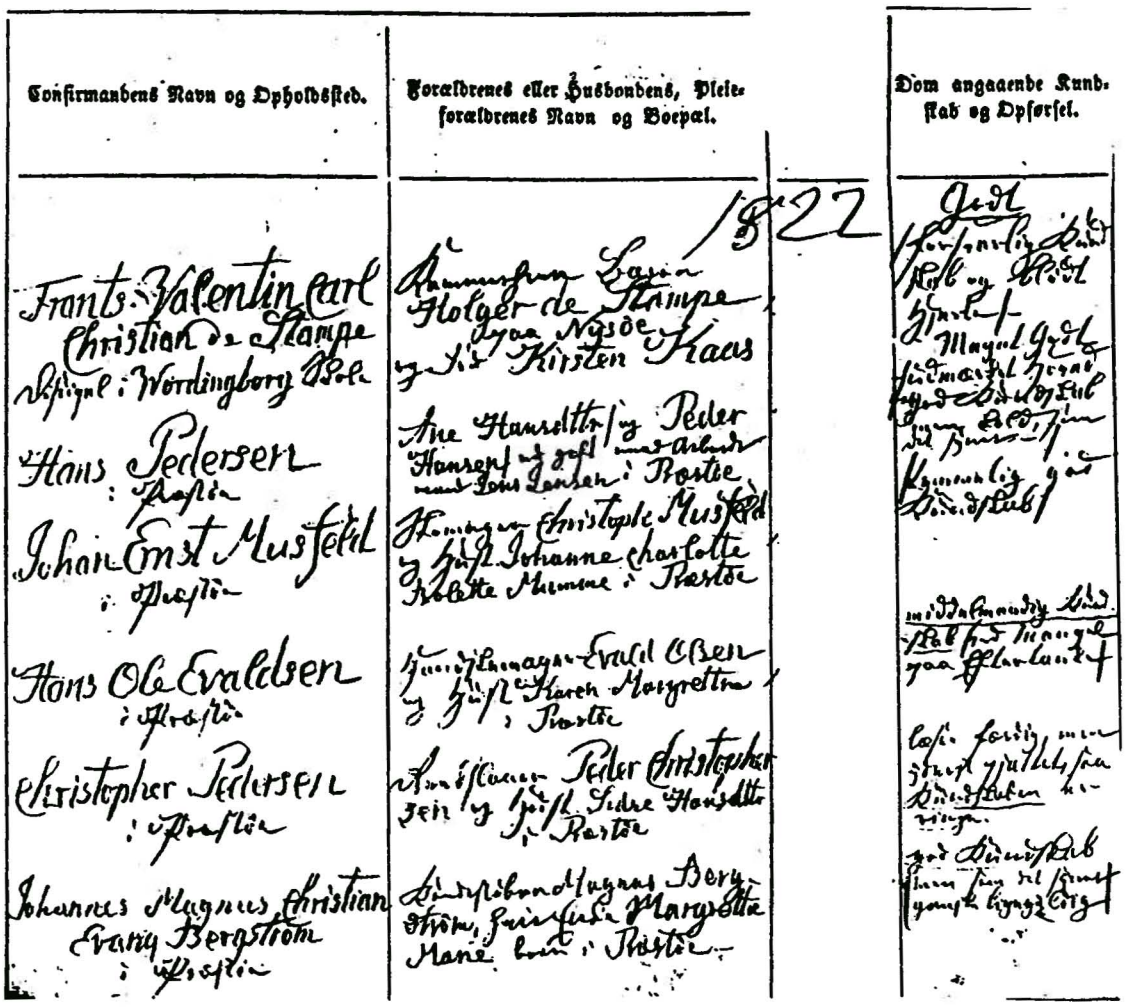

Confirmandens Navn og Opholdssted.	Forældrenes eller Husbondens, Plejeforældrenes Navn og Boepæl.	Dom angaaende Kundskab og Opførsel.
Frants Valentin Carl Christian de Stampe Kjøge i Wordingborg Skole	Kammerherre Greve Holger de Stampe gyde Nysøe og Hr. Kirsten Kaas	1822 Godt
Hans Pedersen i Præstø	Ane Hansdtr. og Peder Hansen Lars Larsen i Præstø	
Johan Ernst Musfeldt i Præstø	Kammerherre Christophe Musfeldt og Hr. Johanne Charlotte Frøbette Mumme i Præstø	
Hans Ole Evaldsen i Præstø	Justitsraad Evald Olsen og Hr. Karen Margretha i Præstø	
Christopher Pedersen i Præstø	Kammerraad Peder Christopher Hein og Hr. Sidse Hansdtr. i Præstø	
Johannes Magnus Christian Georg Bergstrom i Præstø	Landspilbond Magnus Berg Ane Sørine, Pris Hustru Margrethe Marie Lund i Præstø	

Fig. 5.

Præstø sognekaldsarkiv nr. 547.

Hovedministerialbog 1814-27 nr.4 Folio 77.

Foruden kundskab og læsefærdighed bemærkede Grundtvig sig hos pigerne deres "Varme", og "tiltagende Følelse", en pige var "en del pjattet" og en anden havde for"lidt Eftertanke". Hos drengene var Frants Valentin, søn af Kammerherre, Baron Holger de Stampe, åbenbart ikke udpræget dygtig. Han fik karakteren "godt", hans kundskab var "forsvarlig", men han havde dog et"blødt Hjerte". Til gengæld syntes Hans Pedersen at have været et lys. Han fik "Meget Godt" og betegnedes som "et udmærket Hoved". Desværre fandt Grundtvig ham også "kold. som det synes". Johannes Magnus var "som det synes ganske ligegyldig". Når Grundtvig fældede en hårdd dom, tog han, som det ses, samtidig forbehold.

Grundtvig var endvidere formand for sognets fattigkommission. Han skulle varetage fattigadministrationen mellem kommissionens møder, lede kommisionens forhandlinger, udfærdige regnskaber og udarbejde forsørgelsesplaner etc.

Som nævnt skulle præsterne regelmæssigt indsende beretninger om alskens forhold i sognet til provsten, der videresendte dem til biskoppen. Grundtvigs indberetninger skal defor søges i bispearkivet.

Blot en enkelt af disse indberetninger skal nævnes. Om embedsbøgernes orden indberettede Grundtvig i 1821:

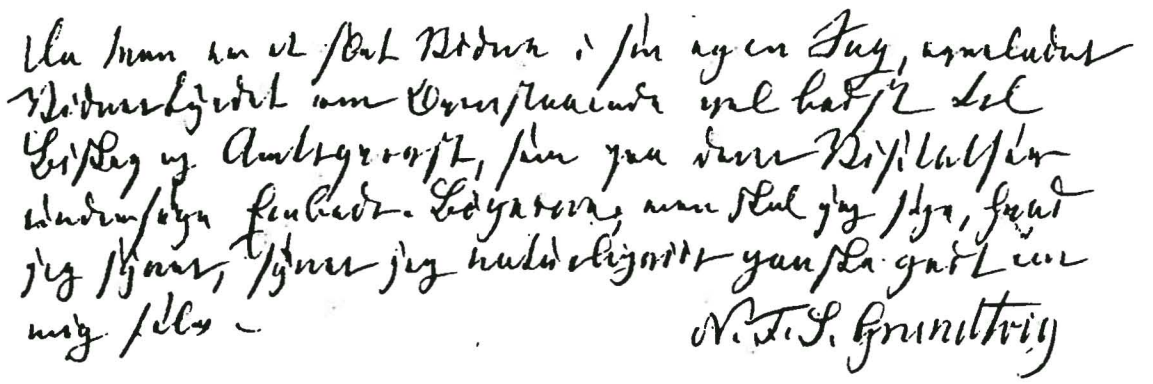

Da man er et slet Vidne i sin egen Sag, overlades Vidnesbyrdet om Ovenstaaende vel bedst til Biskop og Amtsprovst, som paa deres Visitatser undersøge Embeds-Bøgerne, men skal jeg sige, hvad jeg synes, synes jeg naturligvis ganske godt om mig selv.

N.F.S. Grundtvig

Fig. 6.
Sjællands stifts bispearkiv. C. Provsternes indberetninger I. 1821

KIRKEKAMP OG INJURIESAG

Grundtvigs indtrængende ønske om et embede i hovedstaden blev imødekommet, da han i efteråret 1822 ansattes som kapellan i Vor Frelsers kirke på Christianshavn. Her foranledigede han udbruddet af, hvad der senere blev kaldt kirkekampen, en strid der skulle præge dansk kirkehistorie i det næste halve århundrede.

Anledningen var udgivelsen i august 1825 af professor H.N. Clausens bog, Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Mod denne bog udsendte Grundtvig i september 1825 sit voldsomme fejdeskrift, Kirkens Gienmæle.

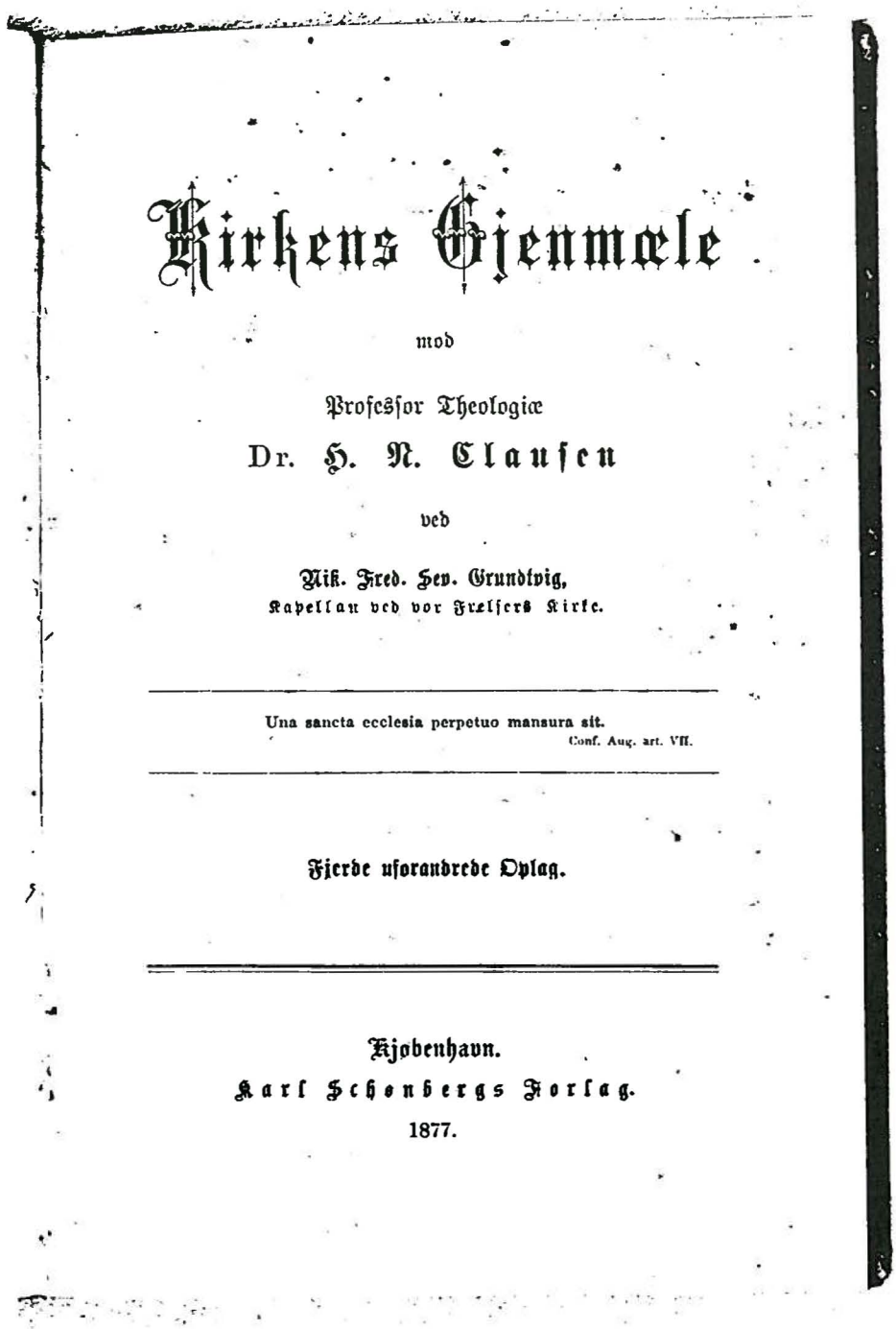

Kirkens Gjenmæle

mod

Professor Theologiæ

Dr. H. N. Clausen

ved

Nik. Fred. Sev. Grundtvig,

Kapellan ved vor Frelsers Kirke.

Una sancta ecclesia perpetuo mansura sit.

Conf. Aug. art. VII.

Fjerde uforandrede Oplag.

Kjøbenhavn.

Karl Schønbergs Forlag.

1877.

Fig.7.

Titelblad af Kirkens Gjenmæle (4. oplag, 1877), oprindelig udgivet 1825.

Her forlangte Grundtvig, at H.N.Clausen skulle gøre kirken afbigt eller nedlægge sit embede og aflægge sit navn som kristen. Ville Clausen ingen af delene, erklærede Grundtvig ham på kirkens vegne for en falsk lærer. H.N.Clausen fandt en tredje udvej. Han besvarede ikke angrebene, men anlagde i stedet sag mod Grundtvig for injurier. Dette skridt bragte ikke alene Grundtvig i en pinlig stilling, men indebar også, at Grundtvig, hvis han dømtes, kunne blive underkastet livsvarig censur i henhold til trykkefrihedsforordningen af 27. sept. 1799.

I foråret 1826 måtte Grundtvig endvidere lide den tort, at der nedlagdes forbud mod, at visse af hans salmer blev sunget i Vor Frelsers kirke i forbindelse med festligholdelsen af 1000-året for Ansgars komme til Danmark. Grundtvig fik dette at vide den 10. maj [1]. To dage forinden, den 8. maj, havde Grundtvig udarbejdet en afskedsansøgning i to eksemplarer. Det ene sendtes til biskoppen, det andet, muligvis for at være sikker på at blive hørt, direkte til kongen. Begge ansøgninger, som er enslydende, videresendtes til Danske Kancelli, i hvis arkiv de endnu befinder sig [2].

I sit følgebrev til Danske Kancelli beklagede biskoppen "...at en mand af Hr. Grundtvigs anlæg, har indviklet sig i saadanne Vanskeligheder, som han ikke føler sig voxen til at bære". Biskoppen havde, meddelte han, i samtalen med Grundtvig "...fundet ham saa bevæget, at jeg troede at have Grund til at befrygte, at han ikke til Opbyggelse vilde kunne forvalte sit Embede". En anden præst måtte derfor konstitueres. Grundtvig begrundede sin afskedsansøgning med henvisning til den igangværende injuriesag:

---

1. Vor Frue provsti-arkiv. Journal 1807-1838.

2. Danske Kancelli. 1. departement.
   Registrantsag nr. 435. Rigsarkivet.

Til Kongen!

Allernaadigste Konge!

Da jeg i Efteraaret 1825, saae mig angrebet med en Injurie-Proces, af Hr. Prof. Theol. Clausen, der saaledes vilde kalde mig til Regnskab for Maaden, hvorpaa jeg havde ført den Strid mod falsk Lærdom, hvortil jeg ved min Embeds-Eed er forpligtet, da ansøgde jeg allerunderdanigst om, at denne Injurie-Proces maatte, ved et allernaadigst Kongebud, hæves, da jeg ei kunde være Andre end Majestæten, og hvem Allerhøistsamme dertil maatte forordne, Regnskab skyldig for Udførelsen af en Embeds-Pligt, men det kongelig Danske Cancellie svarede mig, at derved var Intet at giøre.

Siden har jeg da stræbt at overbevise den kongelige Lands-Overret om, at førnævnte Injurie-Sag burde afvises, men heller ikke dette lykkedes, og jeg maa da ansee det for en juridisk Feiltagelse, hvad der stedse har været min trøstende Overbevisning: at naar jeg efter bedste Indsigt, iagttog mit Embeds pligter, skyldte jeg ingenlunde Fienderne ad Statens Religjon, men kun Majestæten Regnskab. Jeg seer mig efter min Overbevisning om Embeds-Eed og præstelig Nidkiærhed, som jeg maa blive tro, nu daglig udsat for baade med Mund og Pen, at give dem, der bestride Statens Religjon Leilighed til, at paaføre mig, der skal forsvare den, Injurie-Processer, og denne Embeds-Byrde, Allernaadigste Konge! er mig for svar, jeg kan ikke bære den!

Saa beder jeg da, med barnlig Frimodighed, Landets Fader i Naade at tage fra mig hvad i uforglemmelig Naade er skiænket mig af Ham: beder om at løses fra det Embede, der, som residerende Capellan for Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, allernaadigst har været mig betroet, og at løses fra min

præstelige Embeds-Eed, med alle de Forpligtelser, jeg ved den frivillig har paataget mig!

Vis paa, at Lands-Faderen ei vil see Utaknemmelighed, eller noget Ondt, i dette Skridt, jeg kun med Taarer giør, for at bevare en uskadt Samvittighed, og for ei til Slutning mod min Villie, at beskiæmme et Navn og en Dragt, der kun med Æren maa bæres, aflægger jeg min uskrømtede Taksigelse til Majestæten for de mange Naades-Bevisninger, jeg, under min tunge Strid mod Tidens Strøm, af Majestæten i 16 Aar har oppebaaret, og tager den Trøst med mig ud af den danske Kirke, at kan den end lettelig finde klogere og lykkeligere Tjenere, troere, efter deres Overbevisning, skal den dog ei lettelig finde dem!

Allerunderdanigst

Christianshavn
D. 8de Mai 1826 Nikolai Frederik Grundtvig

Fig.8.
Danske Kancelli 1. dept.
Registrantsag nr. 435
Grundtvigs afskedsansøgning til kongen.

Den 26. maj fik Grundtvig som ønsket sin afsked i nåde.
Imedens gik injuriesagen sin gang ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten i København, hvis efterladte arkiv tillader en nøje undersøgelse af sagens forløb, de deltagende parters synspunkter m.m.

I September 1826 redegjorde Grundtvig i et brev til sin forsvarer justitsråd og højesteretsadvokat Treschov for sit syn på sagen. Nu mente Grundtvig, at afskeden i nåde måtte medføre, at sagen måtte hæves.
I brevet, der bærer påtegningen: "Freml: i den kgl LO samt H og Stadsret den 11. Septbr 1826" skrev Grundtvig blandt andet:

Til Enden, hvordan den Saa end bliver, maa det da være mig Hoved Sagen, hvad Retten veed, var det fra begyndelsen: at forsvare og seierrig giennemføre den Paastand, at ingen Præst i Danmark, saalænge han ved sin Embeds-Eed forpligtes til af al magt at angribe og bestride falsk Lærdom, under noget Paaskud, lovmæssigt kan stævnes som Injuriant eller tiltales ved privat Søgsmaal for Udførelsen af denne hans Forpligtelse, hvordan saa i øvrigt denne Udførelse maatte være, hvad det ene og alene tilkommer Regieringen, om det behager den, eller naar Nogen klager, at lade juridisk undersøge og bedømme denne Paastand tilligemed de Andre der med den staar i nærmest Forbindelse, har jeg i vedlagte lille Skrift "Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige" som jeg beder Dem, tilligemed dette Brev, at fremlægge i Retten, stræbt paa det klareste at udvikle, og dersom ikke Injurie-Sagen, paa Grund af Embeds-Eeden, afvises fra Høieste-Ret, da maatte jeg ansee Hoved-Sagen for tabt, skiøndt jeg, paa Grund af al veritas convicii tollit injuram vandt den blot min Smule Person vedkommende Bisag.

Ifølge min Betragtnings-Maade, der naturligvis falder mere poetisk og historisk, og skal falde langt mere varm christelig end stræng juridisk, har jeg da virkelig allerede halvt om ikke heelt tabt Sagen for den kongelige Lands-Overret, og ville ei engang ansee den for halvt vundet, naar jeg frikiendtes som en skikkelig Borgermand, der ei havde sagt meer, end han juridisk kunde bevise; men halvt vundet vilde jeg derimod kalde Sagen, naar den ærede Ret enten endnu afviste Sagen, eller dog frikiendte mig, paa Grund af den Afsked i Naade, som mig ved Konge-Brev af 26de Mai er forundt fra mit hidtil førte geistlige Embede!

Min Tanke-Gang er nemlig den, at naar den kongelige Lands-Overret har givet Injurie-Sagen Fremme, kan det dog umulig være, enten fordi den vil nægte, at hvad Embeds-Eeden udelukkende forpligter Præsterne til, er deres Embeds-Pligt i

allerstrængeste Forstand, heller ikke fordi den fandt det lovmæssigt, at enhver Person, hos hvem Præsterne bestred falsk Lærdom, skulde have lov til at stævne dem som Injurianter; men kun med den Tro at en beskikket Religjons-Lærer, der af en Præst i Embeds-Stilling bestredes som en falsk Lærer, ene efter Trykke-Forordningen, ikke som Person, men som Embeds-Mand altsaa som Statens Mandatarius, forpligtet, altsaa ogsaa berettiget til at stævne Præsten. Under denne Forudsætning er det mig nemlig klart, at Sagen maatte bortfalde, eller Præsten dog, uden alt Hensyn paa hans Udførelse af sin befalede Strid, frikiendes, naar Staten, under Sagens Gang, meddeelde Præsten Afsked i Naade; Thi dermed frikiender eller frigiver den ham aabenbart for alt videre Ansvar i henseende til hans Embeds-Førelse, saavidt den hidtil var blevet bekiendt, og undtager derved, i dette Tilfælde (overensstemmende med Konge-Lovens Art. III) Præstens bekiendte Embeds-Førelse udaf Lovens almindelige Befalning, saa hvad Trykke-Forordningen meendes at paalægge den bestridte og beskyldte Religjons-Lærer, som Statens Mandatarius, i dette Tilfælde ophævedes, da Staten ikke paa een Gang baade kan fordre og eftergive Regnskabet for een og samme Embeds-Førelse. Saameget var da herved vundet, at Præsten, naar han tiltaltes som Injuriant for sin Embeds-Førelse, dog i det mindste ved frivillig opoffrelse af det Embede, Staten ikke havde fundet hidtil, var i slette Hænder, under alle Omstændigheder kunne redde sin Skrivefrihed, og undgaa den ligesaa upassende som krænkende juridiske Trætte med dem, han efter sin Embeds-Eed og dertil svarende Overbevisning nødvendig maatte sige Ugehageligheder.

Fig.9.

Landsover- samt Hof- og Stadsretten i København.

Pådømte sager. J.nr. 459/1825.

Brev fra N.F.S.Grundtvig til højesteretsadvokat

Treschov af 6. sept. 1826

Grundtvigs særegne juridiske betragtninger gjorde ikke videre indtryk på dommerne, der den 30. oktober 1826 afsagde dom til fordel for H.N.Clausen. Grundtvig blev herefter underkastet en livsvarig cencur, der dog blev ophævet i 1837.

GRUNDTVIG I VALGKAMP

I foråret 1848 faldt enevælden, og en demokratisk styreform indførtes. Grundtvig kastede sig straks ind i det politiske arbejde. Han var medlem af Den grundlovgivende rigsforsamling og opstillede i 1849 til folketingsvalget i Præstø amt, 4. kreds. Hans modkandidat var sognefoged Lars Larsen, som Grundtvig besejrede med 457 stemmer mod 374. Frem til 1901 var valghandlingen offentlig - man havde altså ikke hemmelig afstemning. På grundlag af de valglister, der er bevaret i valgbestyrelsernes arkiver, vil udvalgte lokalområders og sociale gruppers stemmeafgivning derfor kunne undersøges. De bevarede valglister viser også, hvem der stemte på Grundtvig.

Allerslev sogn hørte under 4. kreds. Her tabte Grundtvig til Lars Larsen med 28 stemmer mod 51.

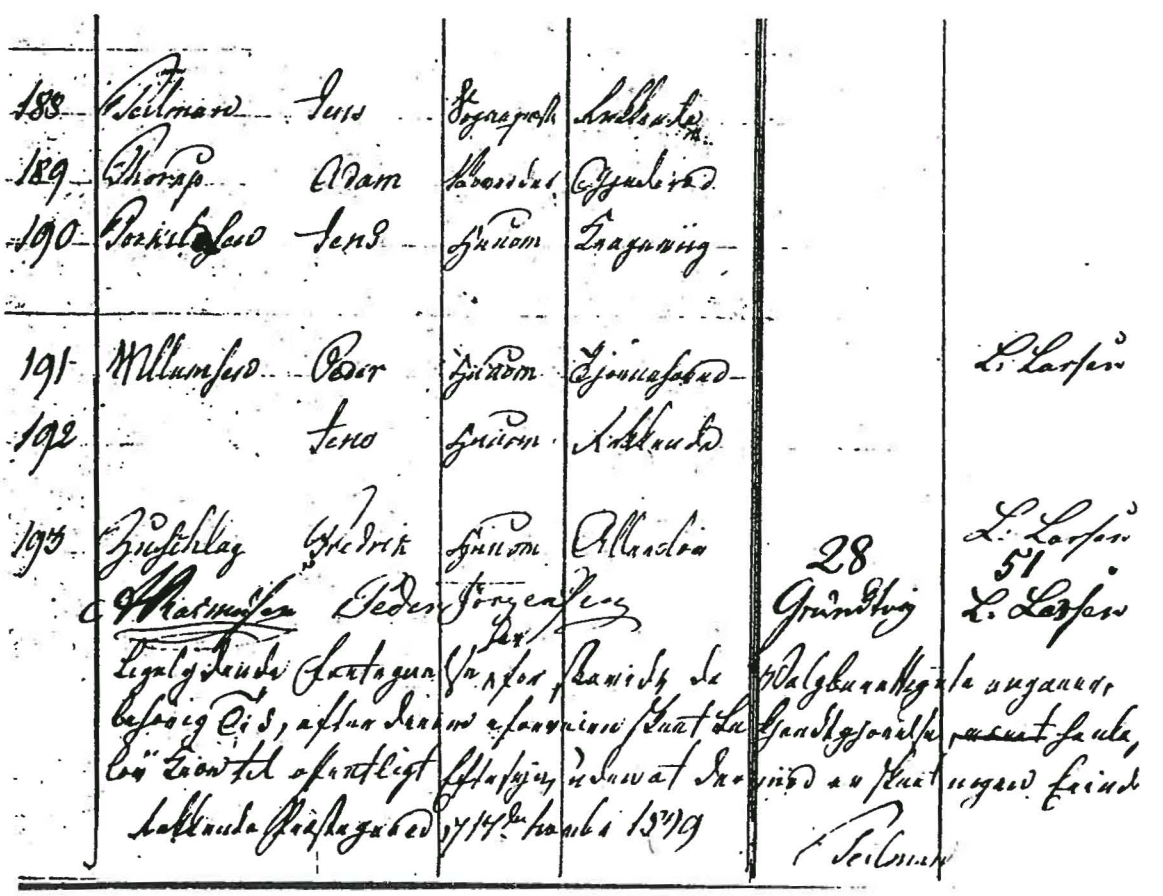

Fig.10.
Valgbestyrelsesarkiv. Præst amts 4. kreds
Folketingsvalg 1849. Allerslev sogn.

Det ses, at sognepræsten, Jens Teilman, undlod at stemme.

I de følgende år stillede Grundtvig op i Skelskør. Ved valget den 27. maj 1853 tabte han her til smed Søren Jensen. Året efter stillede Grundtvig op til folketingsvalget den 1. december i Præstø amt, 4. valgkreds. I denne forbindelse sendte han den 28. november 1854 et brev til valgbestyrelsen, hvori han meddelte, at han agtede at stille sig i kredsen ved et valgmøde i Præstø den 1. december.

I brevet tilføjede Grundtvig:

> *Da Omstændighederne imidlertid ikke denne Gang tillade mig personligt Møde på Valgstedet, har jeg den Ære at vedlægge Vidnesbyrd fra min Læge, Hr. Professor Fenger, hvoraf den ærede Valg-Bestyrelse vil see, at jeg kun med lovligt Forfald lader mig hindre fra den personlige Nærværelse, som ellers var min Pligt, og som jeg netop i denne Valgkreds har haft Lejlighed til at vise, også var min Lyst.*

Fig. 11.
Valgbestyrelsesarkiv.
Præstø amt, 4. kreds. Folketingsvalget 1854.
Brev fra Grundtvig til valgbestyrelsen den 28. nov 1854.

Da der ikke blev opstillet nogen modkandidater, var der næppe tvingende grund til at møde op på valgstedet.

FORELSKELSE

I sommeren 1851 blev Grundtvig forlovet med Ane Marie Elise Toft, født Carlsen, der efter sin første mand Harald Toft ejede Rønnebæksholm ved Næstved. Hun var født den 4. august 1813, som datter af godsejer Christen Carlsen til Gammel-Kjøgegaard, og var en højt begavet Kvinde, der mere end Grundtvigs første hustru var i stand til at følge ham i alle åndens egne. Den 24. oktober 1851 blev de gift. Den 15. maj 1854 fødte hun sønnen Frederik Lange Grundtvig, men den 9. juli samme år døde hun på Rønnebæksholm.

For den næsten 70-årige Grundtvig var dette ægteskab en stor og uventet lykke, der satte sig spor i flere digte, bl.a. i "Til Marie min Trolovede", skrevet på hendes fødselsdag i 1851.

Til Marie min Trolovede

2.

Her er jeg, du Kiære!
Her, midt i din Favn,
Kan fra dig kun være
Med Længsel og Savn;
Thi Kvinden og Manden
Er skabt for hinanden,
Til tveløbet Liv udi Eet!

Som Ordet sin Tone
Og Skjalden sin Sang,
Skal Manden sin Kone
Omfavne i Vang,
Som Sangen og Tonen
Igien skal og Konen
I Vangen omfavne sin Mand!

Ja, det er oplevet
I "deiligste Vang",
Saa hverdags er blevet
Min Nytaarsdags-Sang,
Jeg favner og favnes,
Jeg savner og savnes,

Som Aanden med Hjerte til Brud!
Tag heel mig og holden,
Som for dig jeg staaer,
Som Skjalden, saa Knolden
Med askegraat Haar,
Som Præsten, saa Branden
Og Folkethings-Manden!
Jeg tager dig heel som du er.

Som Blomsten paa Tuen,
Som Tonen i Skov,
Som Herregaards-Fruen
Med Ret og med Lov,
Som Disen med Runer,
Som Fruen med Luner,
Jeg tager dig heel som du er!

Det er vor Aftale
Med Kys og med Ja,
Bjerge og Dale
Vi gaae ej derfra,
Thi saa skal man dele,
At hver faaer det Hele,
Naar To man vil have til Eet!
Og Himmelen smiler

Med Skyerne blaa,
Naar sammen saa iler
Et Par af de Smaa,
Og seer i den Lykke
En Paradis-Skygge,
Et varsel fra Brylluppet bedst!

Og Fuglen i Skoven
Og Blomsten paa Eng
Og Fisken i Voven
Og Harpens Guldstreng,
De rimer dem sammen,
De deler vor Gammen,
De dandser paa vor Bryllups-Dag!

Smaa-Englene kvæde:
Men see dog en Gang,
Hvor Kiærligheds Glæde
Kan blomstre i Vang!
Guds Fred og til Lykke
I Bøgenes Skygge,
Og saa hvor Lys-Palmerne groe!
Frederik Skjald.

Fig. 12.

Nik. Fred. Sev. Grundtvigs udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup. 10. bd. København, 1909. Side 7-9.

DE GUDELIGE FORSAMLINGER

Marie Toft deltog aktivt i den lægmandsbevægelse, der brød igennem i 1830'erne og betegnes de gudelige forsamlinger. Man afholdt vækkelsesmøder, ofte ledet af lægprædikanter og i en vis opposition til den etablerede kirke. Det var præsten i Herfølge, Joachim Godske Willemoes, en broder til søhelten Peter Willemoes, der havde stået for Marie Tofts "omvendelse". Pastor Willemoes, der selv var blevet omvendt i en alder af 60 år, var i sit arbejde for andres omvendelse og tro også kommet til Rønnebæksholm, hvor han i begyndelsen af 1840'erne besøgte Marie Toft:

> *Men en dag fik den livlige præstemand fra Herfølge den tanke, at nu måtte det blive til fuldeste alvor for fru Toft. Han tog derhen og sad hos hende i hendes fine stue.*
>
> *Willemoes vendte da talen hen på en røgter, som tjænte der på herregården, og om hvem han vidste, at han hørte til "de hellige". Ja, fru Marie mente også, det var den eneste af den slags folk, hun havde i sin tjæneste. Willemoes bad da husfruen, om røgteren ikke måtte komme op; han vilde gærne tale med ham.- Ja, det måtte han nok.- Men Willemoes ønskede, at røgteren skulde komme op i den samme sal, hvor de nu sad, og at fruen skulde høre på deres samtale.- Jo - det vilde hun også nok. Så ringede hun på tjæneren og bad ham hente røgteren derop; men han skulde komme straks. Det var lige efter middag, og tjæneren traf røgteren ligge, iklædt sin gamle snavsede dragt, midt i middagssøvnen. Da han hørte, hvad det gjaldt, vilde han skifte klæder; men tjæneren havde ordre til, at han straks skulde følge med. Det gjorde han så. Og Willemoes bød røgteren en stol ved sin side i den fine sal. Og så begyndte samtalen med de to. Willemoes spurgte, hvordan han var bleven vakt. Og på sin enfoldige vis fortalte røgteren da, hvordan han af nysgærrighed første gang havde været med til gudelig forsamling i Karbæk, men hvordan han var bleven greben af Jakob Fiskers[1] tale og*

var kommen til at føle sin store synd. Men han fortalte videre, hvorledes han atter og atter fra denne stund måtte med til forsamlingerne og lidt efter lidt var kommen til tro på vor Herres nåde og at han formedelst den var et Guds barn. Under den simple mands jævne, enfoldige fortælling sad fru Marie Toft ganske stille og lyttede opmærksomt til. Men fra den dag begyndte der en forandring med hende.

Hun fik nu lyst til selv at overvære de gudelige forsamlinger i Herfølge præstegård. Og hun blev så greben af vidnesbyrdet og salmesangen, at hun kom igen og blev en af opvækkelsens varme forsvarere. Også på sin egen herregård lod hun afholde gudelige forsamlinger, hvor der stod åbne døre for tilhørere af alle klasser lige fra herregården og ned til røgterens ligemænd. Og ikke mindst ved disse møder, hvor ligheden så åbentbart kom udvortes til skue, vandt hun sig en stor kærlighed hos egnens småfolk.

Fig. 13.

Fr. Nygård: Grundtvigs forhold til de gudelige forsamlinger. I: Historisk Månedsskrift for Folkelig og Kirkelig Oplysning, III.bd., Odense, 1884. Side 129-169.

---

1. Jacob Hansen Fisker var fisker i Bisserup ved Skælskør. Han var en af de første, hos hvem der blev afholdt forsamling i Sydvestsjælland.

RIDDERSMANDEN

Grundtvig var i midten af 1840'erne blevet inviteret til at holde foredrag i Dansk Samfund i Næstved. Ved denne lejlighed var han gæst på Rønnebæksholm hos Marie Toft. Her traf han også Eline Boisen, gift med præsten i Skørpinge, F. Boisen, og hun fortæller i sine erindringer lidt syrligt om forbindelsen mellem Grundtvig og fru Toft:

> *...Boisen fulgte de andre til Rønnebæksholm, hvor det blev meget varmt med Gr. og Fru Toft.-*
>
> *Fru Toft havde jo en glimrende Forstand - og var en kæk Kvinde, aldeles modsat Fru Grundtvig, der var Blyhed og Kvindelighed tilbunds.*
>
> *Fru Toft gik op og ned ad Gulvet og konverserede Herrer med Armene paa Ryggen - hørte med Beundring paa Grundtvig, der var en stor Autoritet for hende, hun saa jo ogsaa nu kun hans Geni - og han var Ridderligheden selv, lige indtil at kysse Fruen paa Haanden.*
>
> *Konen hjemme saa ham altid gnaven, hidsig og ikke istand til at taale den mindste Modsigelse - det var jo ikke muligt, at hun kunde tilfredsstille ham - han, som fløj fra det ene til det andet -og forlangte at andre straks skulde forandre Anskuelser, ligesaa ofte som han, om mam ellers vilde være Mennesker, der duede til noget.*

Det havde vakt en del forargelse blandt Grundtvigs samtidige, at han plejede forbindelse til Marie Toft endnu, mens hans første hustru levede, og at han så hurtigt forlovede sig med hende efter hustruens død. Eline Boisen havde i den anledning en heftig diskussion med sin gode ven, pastor P.A. Fenger i Slotsbjergby:

> *Han (Fenger) vilde jo ganske frikende Gr. - mente - at den nu afdøde Fru Grundtvig burde været saa glad ved at hendes Mand kunde hente Oplivelse og Glæde hos en anden Kvinde - naar hun*

selv ikke var istand til at følge ham, og at det var hendes Skyld - naar Grundtvig i Hemmelighed gik til Fru Toft - glemte der næsten alle Maaltider hjemme - og lod dem sidde og vente paa sig - som om han var i Rigsdagen.

Hjemme var Grundtvig Gnavenheden og Haardheden selv - hos Fru Toft var han den fine Riddersmand. Det var hende ikke ubekendt, at det gik Fru Grundtvig til Hjerte, saa hun nødig saa hende hos sig - Fru Grundtvig havde klart ladet hende mærke, at hun ikke var glad ved alle de kostbare Foræringer - hun sendte Grundtvig - som Konen skulde lave istand - for kun at krænkes ved, at se Manden kysse fru Toft paa Haanden - og gøre sig elskværdig for Fru Toft - som han burde været det mod sin egen Kone. Det hele var saa offentligt som muligt - og forargede ethvert Menneske, der ikke var hildet i, at afgude Gr. -De sad og nikkede til hinanden - han nede i Salen og hun blandt Tilhørerne, saa selv Boisen mangen Gang kom hjem fra Rigsdagen og var oprørt derover.

Engang talte Boisen med Jutta Carlsen derom - og denne fortalte ham da, at hun paa sine Knæ havde bedt sin Søster om -ikke at leje Værelser i København, og gøre mere Ulykke end hun allerede havde gjort;- men den fromme Jutta græd sine modige Taarer, fordi Søsteren ikke vilde høre nogetsomhelst.-Gud være lovet, som befriede den stakkels Fru Grundtvig fra hendes Lidelser; hun har sagtens heller ikke været brødefri - skønt det sagde Manden da om hende - da han nogle Aar i Forvejen blev mindet alvorligt af Gud om, hvor ond han længe, lige siden Datterens Fødsel havde været mod sin egen sagtmodige og opofrende Kone; dengang trøstede hun ham saa kærligt paa alle mulige Maader; hun tænkte mindst paa hvorledes det skulde gaa fremdeles.- Han knuste hendes Hjerte; - men hun døde fromt og stille - saa hun vandt - og han - ja - han tabte for Alvor.

...Boisen gjorde endnu mere end jeg - han skrev til Grundtvig selv - dertil var dog - Gud være lovet! det danske Sprog alt for godt - han maatte tage til Tysken og bruge nogle bekendte Ord. "Du Reiner-Holder - kehre dich nicht um das Geklirre einer Schelle"

Fig. 14.
-men størst er kærligheden. Eline Boisens erindringer fra midten af forrige århundrede. Udgivet af Anna Bojsen-Møller m.fl., København, 1985. Side 249 og 288-290.

ENKEMAND FOR ANDEN GANG

Den 15. maj 1854 fødte Marie Toft en søn, der fik navnet Frederik Lange Grundtvig. Kort tid efter blev hun syg og døde den 9. juli samme år. Grundtvig, der var dybt ulykkelig over at have mistet sin fru Marie, forrettede selv jordpåkastelsen i Vartov i København. Hun havde ønsket at blive gravlagt i familiebegravelsen "Klaras Kirkegård" på Køge Ås. Derfor blev kirkegården udvidet med en muret åben gravhøj, der blev indviet af Grundtvig den 6. juni 1855.

Både sorg og trøst lyder i oktober 1854 fra hans digt:

Hun er ej død, hun sover kun.

Hun er ej død, hun sover kun,
Hun end har Smilet om sin Mund,
Og hun har varme Kinder!
Saa sagde jeg den Aftenstund
Da hun sov hen som i et Blund
Den sødeste blandt Kvinder

Saa ypped jeg med dem en Kiv
Som kjende bedre Død end Liv
Og har dens Tegn udfundet
Og hun blev stiv og kold og blaa
Saa alle Læger sværge paa,
At Død har Sejer vundet!

Var hun ej mér end Kjød og Blod,
Da var der vistnok ingen Bod
For Døden og for Savnet,
Men hun, som Herren havde kjær,
Er mér end hele Himlens Hær,
Guds barn med Kristen-Navnet!

...Mens Kjødet sover, Sjæl og Aand
Alt drive Spot med Dødens Baand
Hvor der er godt at være,
Og Kjødet om en liden Stund,
Med mer end Englesmil om Mund
Staar op til Herrens Ære!

...Lad derfor, Kristne! paa vor Grav
Den skumle Død kun prale af,
Han os har overvundet!
Han favner i sin Dødningsdands
Kun Kjødets Lyst og Kødets Sands,
Af Tomheds Skjød oprundet

Hun er ej død, hun sover kun,
Som lovsang Herren med sin Mund,
Oplod for ham sit Hjerte,
Thi over hendes Kjød og Ben
Med Flamme himmelblaa og ren
End lyser Livets Kjerte.

Hun er ej død, hun sover kun,
Saa siger om en liden Stund
Vor Drot på Kongestolen.
Da staar hun op, og højt i Sky
Hun stiger med sin Lovsang ny
Med Glands som Morgensolen!

Fig. 15.

H. Brun: Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839. 2. Bind. Kolding, 1882. Side 39-42.

(Her er udeladt nogle af digtets 17 vers).

FRU MARIES BAUTASTEN

Den 4. august 1855 rejste bønder og husmænd på Rønnebæksholm en mindestøtte, bautasten, for Marie Toft, fordi hun havde afløst hoveriet, skænket bønderne jagtretten og overladt alle de bønder og husmænd, som ønskede det, deres gårde og huse til fuld ejendom for en rimelig betaling.

Grundtvig var til stede ved denne højtidelighed og skrev ved hjemkomsten et lille stykke herom:

> *...Saasnart derfor, alt i Christian den Ottendes Tid, da de fleste Godseiere som trygt og drømde om Slaraffenland, Fru Marie indsaae, at Ridderskabet var uddøet og Borgene faldefærdige, og Forholdet mellem Herremænd og Bønder forstyrret, forbistret og fortvivlet, da var hendes Beslutning taget at skille sig ved noget af det Kiæreste, hun havde i denne Verden, men dog ikke at giøre det paa den nemmeste og som man siger fordeelagtigste Maade, men heller paa den ædelmodigste og besværligste Maade, fordi det var den bedste, den tjenligste for Folket og Mennesket, derfor ogsaa Vorherre behageligst, og dette sit ædle Forsæt satte hun iværk, saa utrættelig og saa elskværdig, at det maatte giøre et dybt Indtryk ei alene paa dem, der lod sig overtale til deres eget Gavn, men selv paa dem, der haardnakket vægrede sig, enten fordi de ikke kunde komme ud af de gamle Folder, eller fordi de, efter mange feilslagne Forventninger, dog endnu ventede paa en Tvangslov, der endnu skulde skaffe dem bedre Kiøb, skiøndt Fru Marie i det mindste solgde for halv Priis og læmpede sig, saa de kunde blive Selveiere uden i deres hele Levetid at svare synderlig mere end de havde svaret som Fæstere.*

Fru Marie naaede vel med alt dette kun at blive af med omtrent det Halve af Rønnebæksholms Gods, men maatte hun levet nogle Aar endnu, havde hun dog vist naaet at blive det Hele kvit, og det uden at anvende det Nødmiddel, som hun vel ansaae for tilladeligt, men var dog for ædelmodig og folkelig til at anvende.

Der var nemlig især to Bønder paa Rønnebæksholms Gods, som ved at trøste med Tvangs-Loven, forhindrede Endeel fra at skiønne paa Godvilligheden, og Fru Marie sagde til mig: kaldte jeg nu Huusmændene deroppe til mig og sagde: disse to Gaarde vil jeg stykke ud til jer, saasnart de bliver fæsteledige, da var jeg sikker nok paa, at alle de andre Bønder vilde skynde dem og kjøbe deres Steder, men det vilde være et skadeligt Exempel og sætte endnu mere ondt Blod mellem Bønder og Huusmænd, derfor giør jeg det ikke. Jeg gav hende naturligviis Ret i begge Dele, og havde den Fornøielse at kysse hende to Gange, fordi hun var saa klog og dog saa god, og jeg tvivlede heller ikke om, hun jo vilde faae sin Villie med det Gode, thi det var hun ikke blot vant til i sit Huus og i hele sin Kreds, men det var hun besynderlig skabt og skikket til, og jeg har tit, naar jeg sad med Dørren paa Klem, i det lille grønne Kammer, ved Siden ad hendes Skriver-Stue og Bibliothek, høilig forundret mig over, hvordan hun baade kunde og vilde snakke med Bønder og Huusmænd hele stive Klokke-Timer, udlægge alt for dem, regne med dem og lee saa længe og saa mildt ad alle deres keitede Indvendinger, at de tilsidst maatte selv lee med og som oftest give Kiøb.

Fig. 16.

N.F.S. Grundtvig: Fru Maries Bautasteen ved Rønnebæksholm. I: Nik. Fred. Sev. Grundtvigs udvalgte Skrifter, ved Holger Begtrup, 10. bd. København, 1909. Side 26-38.

ÆGTESKAB OG ARVESTRID

En række mindre benyttede politi- og domsmyndighedsarkivalier som f.eks. justits-, foged- og notarialprotokoller med tilhørende sager og dokumenter vil ofte kunne frembyde interessante muligheder for uddybning af en historisk undersøgelse.
Her vil forskeren kunne se, om en undersøgt person har virket som pengeudlåner, har haft besøg af kongens foged og meget mere.

Ved en gennemgang af de alfabetiske registre og hovedprotokoller i arkivet efter Notarius Publicus i København konstateredes det, at Grundtvig og fru Ane Marie Toft født Carlsen under nærværelse af Notarius Publicus den 20. oktober 1851 havde "...egenhændigen underskrevet et af mig (Notarius Publicus) ulæst Document..."[1]. I Notarius Publicus' række af "Kopibøger for documenter i det danske sprog" ses ovenomtalte dokument imidlertid ikke indført.

Fire dage senere, den 24. oktober 1851, giftede Grundtvig sig med Ane Marie Toft, der var temmelig formuende. Det er derfor ikke utænkeligt, at det eftersøgte dokument kan have vedrørt formuespørgsmål, eller måske har været et testamente. Hvis denne antagelse er rigtig, vil dokumentet sandsynligvis være blevet bragt frem i dagens lys ved en af ægtefællernes dødsfald, eller ved en eventuel skilsmisse.

Knapt fire år senere, den 9. juli 1854 døde Ane Marie Toft, hvilket gjorde arvedeling m.v., d.v.s. en skiftebehandling af boet aktuelt. Skiftebehandlingen af boet skete ved Landsover- samt Hof- og Stadsrettens skiftekommission, i hvis arkiv det eftersøgte dokument blev fundet. Det var en ægtepagt.

I ægtepagten bestemtes det blandt andet, at der i deres ægteskab "... intet Formuefællesskab (skulle) finde Sted...", og at Ane Marie Toft skulle "... være uberettiget til at tage Arv efter..." Grundtvig, ligesom han skulle "... være uberettiget til at tage Arv efter..." hende.

---

1. Notarius Publicus i København. Hovedprotokol nr. 8. s. 703.

I ægtepagtens stk. 3 og 4 bestemtes følgende:

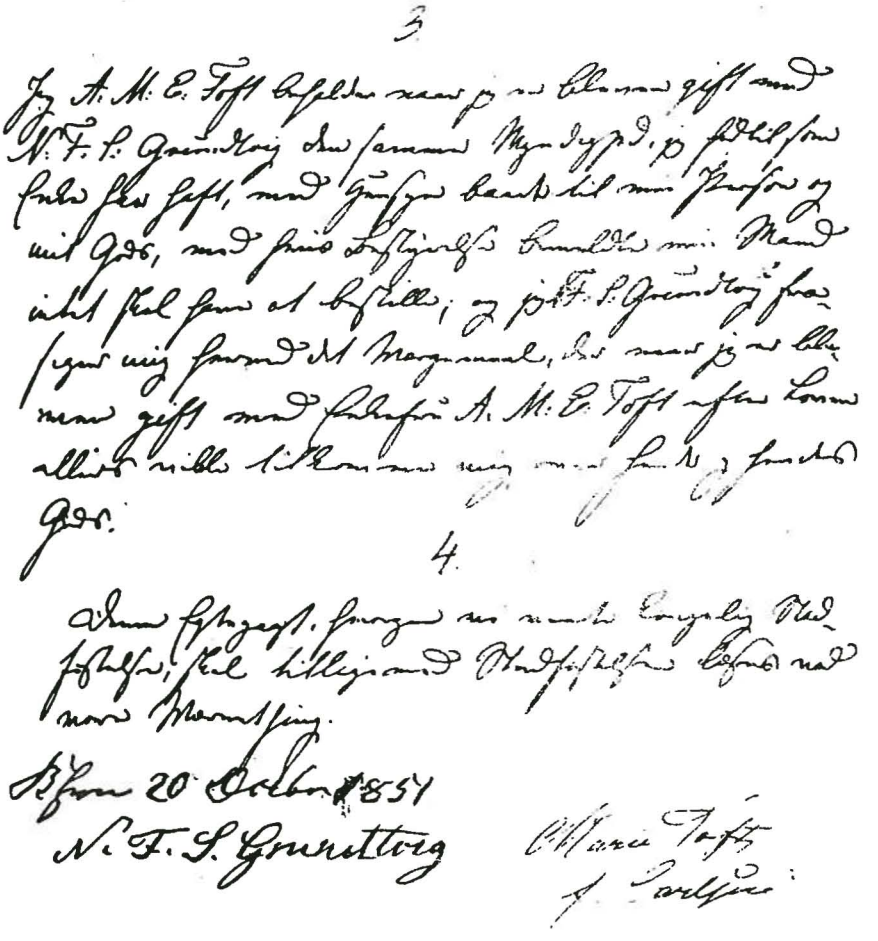

3. Jeg A:M:E: Toft beholder naar jeg er bleven gift med N:F:S: Grundtvig den samme Myndighed, jeg hidtil som Enke har haft, med Hensyn baade til min Person og mit Gods, med hvis Bestyrelse bemeldte min Mand intet skal have at bestille, og jeg N:F:S: Grundtvig frasiger mig herved det Værgemaal, der naar jeg er bleven gift med Enkefru A:M:E: Toft efter Loven ellers vil tilkomme mig over hende og hendes Gods.

4. Denne Egtepagt, hvorpaa vi vente kongelig Stadfæstelse, skal tilligemed Stadfæstelsen læses ved vore Værnething.

Fig.17.

Landsover- samt Hof- og Stadsrettens skiftekommission. Protokol 3. Skiftedokumenter nr. 21, 1854-55.

Ægtepagt mellem Grundtvig og Ane Marie Toft.

Ved skiftebehandlingen af boet påpegede skiftekommissionen, at ægtepagtens punkt 4 ikke var sket fyldest. Pagten var hverken blevet kongeligt stadfæstet eller tinglæst. Skiftekommissionen tvivlede derfor på, om ægtepagten kunne være juridisk gyldig. I et brev til overretsprocurator Levinsen den 5. sept. 1854 tog Grundtvig konsekvensen heraf.
I brevet skrev Grundtvig:

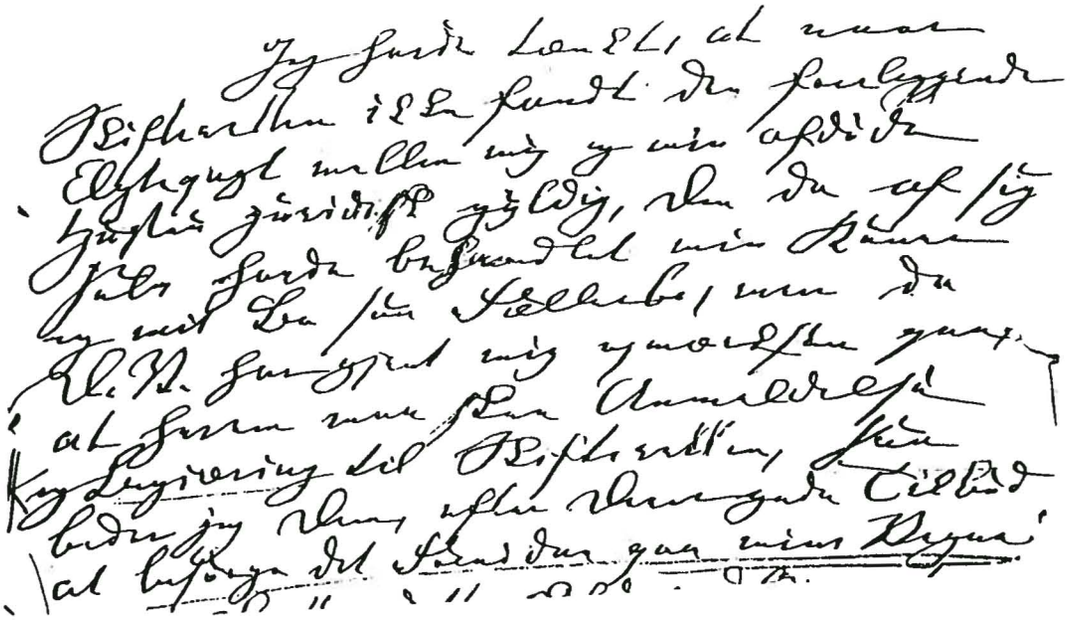

Jeg havde tænkt, at naar Skifteretten ikke fandt den foreliggende Ægtepagt mellem mig og min afdøde Hustru juridisk gyldig, den da af sig selv havde behandlet min Kones og mit Bo som Fællesbo, men da D. V. har gjort mig opmærksom paa, at herom maa ske Anmeldelse og Begiering til Skifteretten, saa beder jeg Dem, efter Deres gode Tilbud at besørge det fornødne paa mine Vegne!

Fig. 18.

Landsover- samt Hof- og Stadsrettens skiftekommission. Protokol 3. Skiftedokumenter nr. 21, 1854-55.

Brev fra Grundtvig til overretsprocurator Levinsen d. 5. sept. 1954.

Til varetagelse af de umyndige arvingers interesser ved skiftebehandlingen af boet havde skiftekommissionen beskikket kopist Olsen. Kopist Olsen fandt, at ægtepagtdokumentet måtte være juridisk gyldigt og hævdede på et møde i skifteretten den 21. sept. 1855, at selv om dokumentet var uden juridisk betydning, så var han overbevist om, at Grundtvig ville "...føle sig moralsk forpligtet til at renoncere paa de Rettigheder, han paa Grund heraf ville erhverve i Boet..."[1]. Kopist Olsens overbevisning havde ikke meget hold i virkeligheden. Grundtvig var overbevist om, at det var med vilje, at hans hustru havde undladt at sørge for at gøre ægtepagten juridisk gyldig. Hun havde i hans øjne reelt tilintetgjort den. På det næste møde i skifteretten den 25. september var Grundtvig tilstede. Grundtvig bemærkede at[2]:

> *... da det naturligvis kun kan være fra den rene juridiske Side, at han (Grundtvig) kan indlade sig på dette Spørgsmål ...saa maa han erklære, at han fremdeles anseer den nævnte Ægtepagt for juridisk ugyldig og kan ikke indrømme den mindste Virkning paa Delingen af hans afdøde Hustrus og hans Bo...*

---

1. Landsover-samt Hof- og Stadsrettens skiftekommision. Protokol 3. Behandlingsprotokol 1854-55. s.89
2. Landsover- samt Hof- og Stadsrettens skiftekommission. Protokol 3. Behandlingsprotokol 1854-55. s.90

Da der ikke kunne nås til enighed, afsagde skifteretten kendelse, der faldt ud til Grundtvigs fordel. Kopist Olsen indbragte derefter spørgsmålet for højesteret, der afsagde dom den 2. maj 1856:

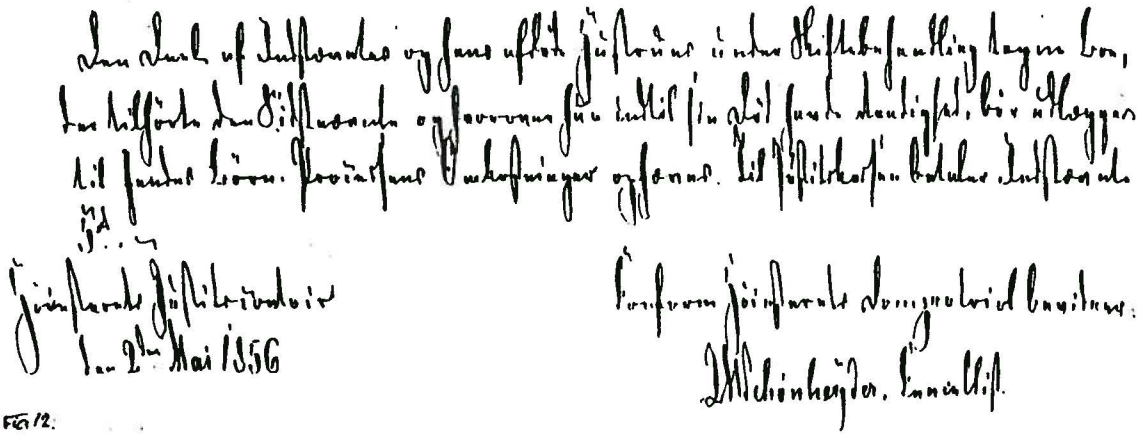

Den Deel af Indstævntes og hans afdøde Hustrues under Skiftebehandling tagen Boe, der tilhørte den Sidstnævnte og hvorover hun indtil sin Død havde Raadighed, bør udlægges til hendes Børn. Processens Omkostninger ophæves. Til Justitskassen betaler Indstævnte 5 Rd.

Fig. 19.

Landsover- samt Hof- og Stadsrettens skiftekommission. Protokol 3. Skiftedokumenter nr. 21, 1854-55.

Ved skiftebehandlingen af et bo bliver ikke alene arvingerne tilgodeset. Også eventuelle kreditorers fordringer må indløses. Derfor vil der blandt skiftedokumenterne ofte kunne findes regninger etc., som kan belyse sider af afdødes og dennes families forbrug, livsstil etc. Blandt skiftedokumenterne findes således en kontrabog, der giver et indblik i husholdningen Grundtvig og Tofts forbrug af vin i perioden 1852 - 54.

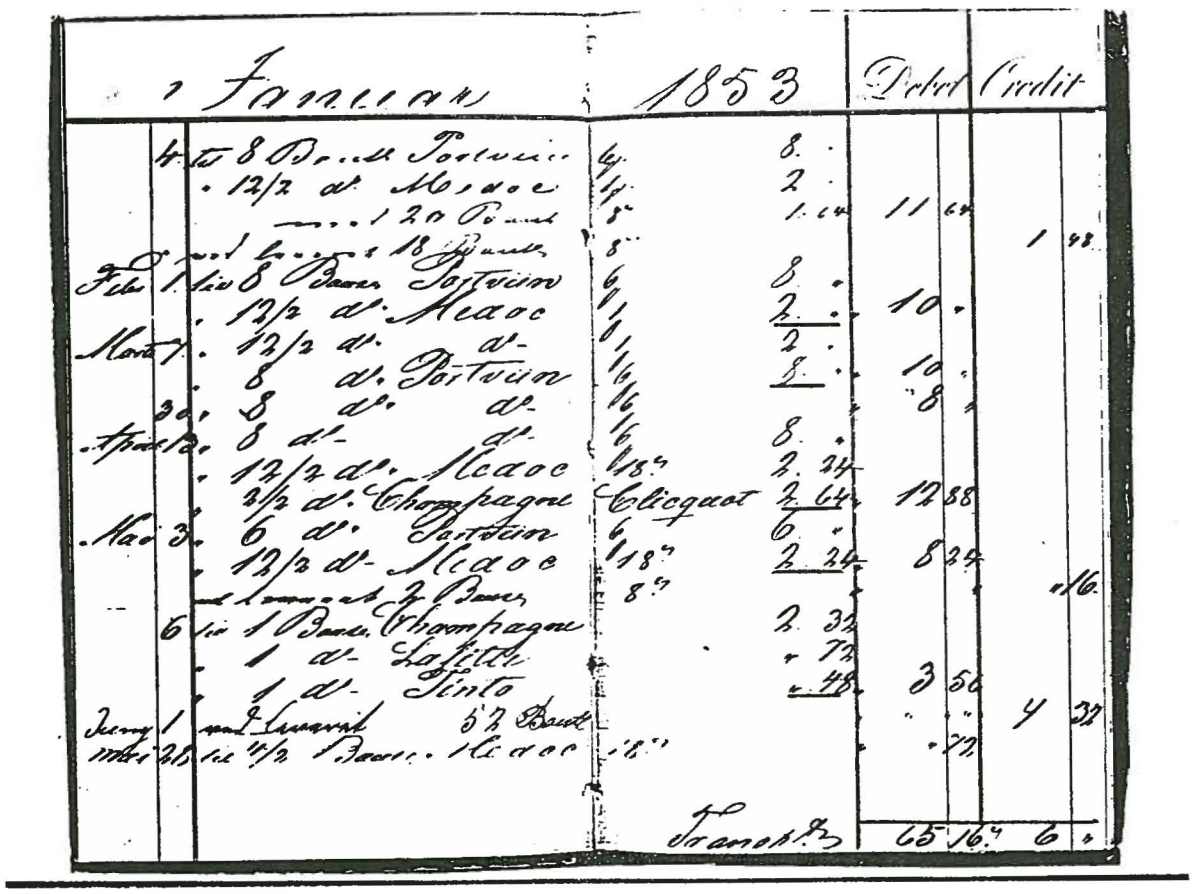

Et gennemsyn af kontrabogen synes at vise, at man i den grundtvigske husholdning ikke har skyet vinens glæder. Desværre oplyses der ikke noget om vinens årgange, men det ses, at forbruget har været varieret. Man synes især at have foretrukket Medoc-vine.

Fig. 20.

Landsover- samt Hof- og Stadsrettens skiftekommission. Protokol 3. Skiftedokumenter nr. 21, 1854-55. Kontrabog mellem højværdige Herr Pastor Grundtvig R af D. og Den Waagepetersenske kgl. Vinhandel, Store Strandstræde nr. 79.

OPHOLD PÅ RØNNEBÆKSHOLM OG DIGTE TIL HARALDA TOFT

I deres korte, men efter sigende meget lykkelige, ægteskab tilbragte Grundtvig og Ane Marie Toft megen tid på godset Rønnebæksholm, som Ane Marie Toft kort før giftermålet ved et gavebrev havde overdraget til datteren Haralda Toft. Moderens ægteskab med Grundtvig kastede en skygge over Haraldas liv, og hun formåede ikke at få et mere nært og varmt forhold til sin nye fader. Efter moderens død lod hun dog Grundtvig komme på besøg på godset, hvor han især synes at have sat pris på havens lysthus med det lille tårn, som Frederik Lange Grundtvig, Grundtvigs søn med Ane Marie Toft, kaldte "Faders Tårn".

Under et ophold på Rønnebæksholm i sommeren 1858 skrev Grundtvig følgende digt til Haralda:

Til
Haralda Toft

Som din søde Moders Vennegave,
Med et ædelt Skjoldmø-Smil,
Taarner sig Lysthuset i din Have.
I de svundne Dages Stil,
Og for mig sig alt derinde
Samler til en stolt Kiærminde,
Stor nok til en Fælles-Krands!

Voxen efter Dannekvinde-Maalet,
Staaer du i din Sommerflor,
Af den friske Yndighed omstraalet,
Som er Rosen lig paa Jord;
Som det røde Guld i Strømme
Bølge dine Morgen-Drømme,
Fremtid er din bedste Ven!

Aldrig dog dit ømme Hjerte nænner
At forglemme Moder sød,
Og blandt hendes allerbedste Venner
Livets Skjald som Lykke nød,
I hans Navner, som din Broder,
Blomstrer Mindet om din Moder,
Groer som Bøgen hendes Haab!

Derfor ogsaa, hvad mit Hjerte skatter,
Haabe tør den gamle Præst:
Venligt Husly hos Maries Datter,
Medfart som velkommen Giæst;
Det paa Hjertets Sprog er Mage
Til min Lodd i disse Dage,
I din Hall og Rosengaard

Ja, som Taarne-Huset i den Have,
Med mit Stade og min Stol,
Und mig Hjerterum som Vennegave,
Lyst i Skin af Lykkens Soel,
Varmt som Aarets Tider skride,
Varmest da, naar Fluer hvide,
Jog paa Dør hver Sommerfugl!

Nik. Fred. Sev. Grundtvig
Venligheden i Rønnebæksholms Have

22de Juli 1858

Fig.21.
Privatarkiv. Collet, P. F. og H.
Digt fra Grundtvig til Haralda Toft
den 22. juli 1858.

I 1859 sendte Grundtvig endnu er digt til Haralda. Det vides ikke med sikkerhed, hvornår digtet er skrevet, men Grundtvigs angivelse "Aarsdagen 1859" sammenholdt med digtets indhold giver næring til den tanke, at digtet kan være skrevet på femårsdagen for Ane Marie Tofts død, d.v.s. den 9. juli 1859.

Til min Maries datter
(Aarsdagen 1859)

Da Fuglene alle med Vinger
Du ønsked at følge Engang,
Og det med en Fugl paa hver Finger,
Som fyldte dit Øre med Sang,
Du sagde, med Smilet om Munden,
Kiærmoder: "vi fødtes i Lunden!"

Ja, saa hos Kiærmoder, Haralde!
Var Sjælens og Tankernes Flugt,
Som Ørnens, der hviler paa Halde
Og stikker i Skyen saa lukt,
Som Falkens i Sky, der langsynet,
Slaer ned, hvor den lyster, som Lynet!

O saa hos Kiærmoder Sangbunden
om dyb end som Tonernes Hav
Til alt hvad der toned i Lunden
Kiærmoder et Favnetag gav,
De dybeste Toner var Hjemme
Hos hende, dem gav hun sin Stemme.

Derfor Kiærmoder bar Mythen
Og Psalmen den den høieste Rang.
Thi di har i Borgen og Hytten
Tilfælles den dybeste Klang,
Og Ørnen saa høit sig ei svinger,
Som Ordet paa Aandedræts Vinger!

Derfor om Kiærmoder Marie
End Kvæder graahaarede Skjald,
Naar længe alt Læberne tie,
Hvis Sang var som Klokkernes Kald.
Saa kvæde graahaarede Skjalde
Engang om Kiærdatter Haralde!

Saa, Roserne blusse og blegne,
Saa, Fuglene fødes og døe
Men Tonen fra høiere Egne
Er evig selv her under Ø,
I Moderens Bryst har den hjemme
I Datterens Mund har den Stemme!

N.F.S. Grundtvig

Fig. 22.
Privatarkiv. Collet, P.F. og H.
Digt fra Grundtvig til Haralda Toft. 1859.

DE SIDSTE ÅR VED VARTOV

Fra 1839 til sin død var Grundtvig præst ved Vartov hospitalskirke. Her fik den voksende tilhængerskare et vigtigt samlingspunkt, og her fandt Grundtvig venner, som kunne give ham støtte, når dette var fornødent.

Palmesøndag 1867 brød Grundtvigs sindssyge pludselig ud midt under gudstjenesten. Han ændrede kirkeritualerne, tvang dronningen til altergang og meget mere. Affæren vakte opsigt og forargelse, men også en vis skadefryd blandt Grundtvigs modstandere. Grundtvig måtte indsende en beretning om det indtrufne til biskoppen. Han fortalte blandt andet følgende [1]:

> *Da jeg kom til kirken i Søndags, var jeg aldeles uforberedt paa Altergangen, men fik da jeg gik ind i Kirken, den indskydelse, at jeg skulde skrifte over Bibel-Sproget af Johannes det Attende Kan du troe da skal du see Guds Herlighed:*
>
> *Saa snart jeg imidlertid begyndte at tale, kom Guds Aand over mig, saa jeg, ude af mig selv, anvendte Herrens Ord paa hele hans Menighed og Indbød dem, baade Unge og Gamle til hans hellige Nadvere, og da jeg længe forgjæves havde ventet paa, at Dronning Caroline Amalie og som var Tilstede med sin Hofdame, Frøken Poulsen, skulde komme af sig selv, spurgte jeg med høi Røst: Hvor er Dronningen af Danmark - Dronningen fra Sønden! Kom for at høre Salomons Viisdom og her er mere end Salomons! Da reiste Dronningen sig strax med sin Hofdame og knælede midt for Alteret mellem de andre Gjæster, hvorpaa jeg høitidelig, paa mit hellige Embeds-Vegne tilsagde hende baade hendes egne og hele det danske Folk Syndernes Forladelse hvorpaa hun takkede med et Engle Smil, som ikke skal glemmes enten i denne Verden eller i den tilkommende.*
>
> ---

1. Sjællands stifts bispearkiv. Journalsager. 583/1883.

Dog må jeg ikke glemme at tilføje, at jeg saae netop det samme Engle-Smil forud paa et Barne-Ansigt nemlig Ane-Maries fra Grundtvigs Højskole paa Marielyst, og at hun tillige saa snart jeg kom, rakte mig smilende Haanden og saae saa venligt paa mig med sine tindrende Øine, at jeg for første Gang i mit Liv maatte tiltale det spæde Barn, som ikke vidste forskjel paa Venstre og Høire. Efter at jeg derfor i Jesu Navn havde meddelt Barnet det hellige Korsets Tegn, som jeg nu først indsaae, hører ligesaa uadskillelig til Forsagelsen som Daaben med Vand hører til Troes-Bekjendelse, tiltalte jeg Barnet selv om hvad Herren har sagt om de smaa Børn, som Guds Rige høre til, og om de Andre som aldrig komme i Himmeriges Rige, med mindre de vil modtage det ligesom de spæde Børn, hvilket alt hun modtog smilende og leende, hvorefter jeg tog paa hende og velsignede hende i Herrens Navn, saa det var først derefter hun græd ventelig fordi hendes Hofte, ligesom Jacobs gik af Ledd, da hun modtog den evige Velsignelse i det Himmelske Bad.

18. April 1867 *ærbødigst*

N.F.S. Grundtvig

Grundtvig så sig atter nødsaget til at indgive en afskedsansøgning, men i Kirke- og Undervisningsministeriet stillede man sagen i bero. Kultusministeren fandt ikke at kunne forelægge kongen en forestilling om afskedigelse af Grundtvig. I menigheden ønskede man Grundtvigs forbliven og skrev herom til ministeriet, og efter at en lægeerklæring om, at Grundtvig nu var fuldstændig helbredt, var fremsendt i slutningen af 1867, fulgte så Grundtvigs ansøgning om, at afskedsansøgningen måtte blive tilbagegivet.

Efter at have hørt biskoppen over Sjællands stift, som gav udtryk for store betænkeligheder, besluttede ministeriet at betragte Grundtvigs afskedsansøgning som ikke indgivet.

I brevet til biskoppen tilføjedes det:

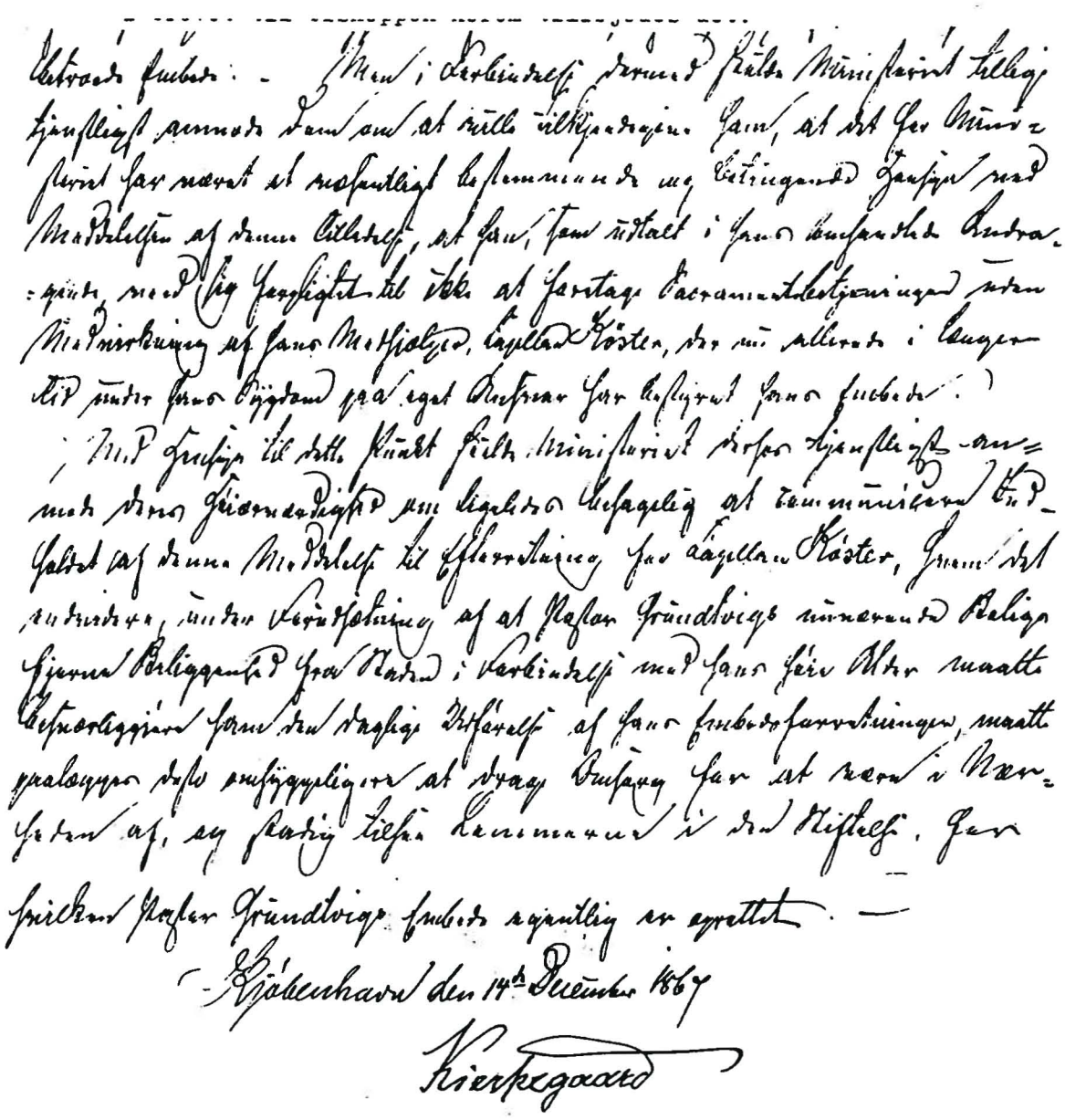

Men i forbindelse dermed skulde Ministeriet tillige tjenstligst anmode Dem om at ville tilkjendegive ham (Grundtvig), at det for Ministeriet har været et væsentligt bestemmende og betingende Hensyn ved Meddelelsen af denne Tilladelse, at han som udtalt i hans omhandlede Andragende veed sig forpligtet til ikke at foretage Sacramentsbetjeningen uden Medvirkning af hans Medhiælper, Capellan Köster, der nu allerede i længere Tid under hans Sygdom paa eget Ansvar har bestyret hans Embede.

Med hensyn til dette Punkt skulde Ministeriet derhos tjenstligst anmode Deres Høiærværdighed om ligeledes behagelig at communicere Indholdet af denne Meddelelse til Efterretning for Capellan Köster, hvem det endvidere, under Forudsætning af at Pastor Grundtvigs nuværende Boligs fjerne Beliggenhed fra Staden i Forbindelse med hans høie Alder maatte besværliggiøre ham den daglige Udførelse af hans Embedsforretninger, maatte paalægges desto omhyggeligere at drage Omsorg for at være i Nærheden af, og stadig tilsee Lemmerne i den Stiftelse, for hvilken Pastor Grundtvigs Embede egentlig er oprettet.

Kjøbenhavn den 14de December 1867
Kierkegaard

Fig. 23.
Sjællands stifts bispearkiv
Sag nr. 583/1883
Brev fra kultusministeren til biskoppen over Sjællands stift den 14. december 1867.

Sagt med et nutidigt udtryk, var Grundtvig i sin embedsvirksomhed hermed sat under administration. Denne ordning opretholdtes med skiftende kapellaner frem til Grundtvigs død den 2. september 1872.

GRAVLÆGGELSEN PÅ KØGE ÅS

Grundtvigs jordefærd fandt sted fra Vor Frelsers Kirke i København den 11. september 1872. Herfra gik de mange mennesker gennem byen forbi Vartov og til banegården, hvorfra Grundtvigs kiste samt 6-700 af de deltagende blev ført med ekstratog til Køge, hvor selve gravlæggelsen skulle foregå på Klaras Kirkegård. Grundtvigs anden hustru Marie Toft var søster til stamhusbesidder Hans Carlsen på Gammelkjøgegaard.

En af de mange beretninger om Grundtvigs jordefærd fortæller herom:

> *Kl. 4½ ankom Toget til Kjøge, der havde iført sig en sørgefestlig Dragt. Kirkeklokkerne ringede; en stor Mængde Huse flagede paa halv Stang. Haandværkerforeningen og Vaabenbrødrene i Kjøge gik med deres Faner i Spidsen, og hele Vejen - en lille Fjerdingvej - ud til Aasen, hvor Grundtvig skulde jordfæstes ved Siden af sin anden Hustru, hvis Hvilested han selv for 17 Aar siden havde indviet, var bestrøet med Blomster.*
>
> *Forskellige Psalmer bleve paa Vejen afsungne, og det lød smukt hen over Marken, da Hornmusikken, alt som Toget langsomt skred op mod den indviede Plet, udførte forskellige Psalmetoner, f.Ex.:" Fred til Bod for bittert Savn". Paa selve Kirkegaarden, der er en kjønt beliggende lille Plet og indhegnet med en Ringmur, kunde kun en lille Del af Følget rummes. Kisten, der det Meste af Vejen var bleven kjørt paa en lille Ligvogn, men baaren op ad den sidste Bakke neden for Kirkegaarden, blev da sat lige inden for Indgangen, og ved Siden af stode de Mænd, der talte, saaledes, at de kunne høres af de Faa inden for og de Mange uden for.*

Herefter var der salmesang og tale ved bl.a. digteren Bjørnstjerne Bjørnson fra Norge. Kisten blev herpå sat ned i hvælvingen.

Hele Følget gik nu langsomt forbi den murede Hvælving, hvortil Indgangen var omgivet af Blomster og Grønt, og hvor Kisten nu var bleven sat ned. Efter at en stor Del af Følget derpaa havde været oppe paa Gl.Kjøgegaard, hvor Ejeren, Hofjægermester Carlsen, i hvis Familiebegravelse Grundtvig saaledes kom til at hvile, havde sørget for Forfriskninger, førte, omtrent Kl.8, Ekstratoget Deltagerne i Følget tilbage fra Kjøge til Kjøbenhavn.

Det tør nok siges, at de, som den Dag vare med - ikke blot i Aanden, som vel den største Del af det danske Folk var, men personlig tilstede -, oplevede en Dag, de ikke ville glemme nogensinde. Det var vist nok en Sørgefest, som det maa være, naar Børn følge deres gamle Fader, der døde "i en god Alderdom, mæt af Dage", til Jorden. Men det var en Sørgefest, som det maa være, hvor de, der sørge, ikke sørge som dem, der ikke have Haab, men trygt stole paa, at:

"Kristi Venner ingensinde
Ses sidste Gang"

Og at der var Noget af dette Haab tilstede, derom vidnede den frimodige Stemning og de liflige Sange, der løde ud af hver Jernbanevogn paa Tilbagevejen. Det var kjendeligt, at Klagen over, hvad Grundtvigs Venner havde tabt ved hans Død, forstummede for Glæden over, hvad de havde vundet ved hans Liv.

Fig. 24.
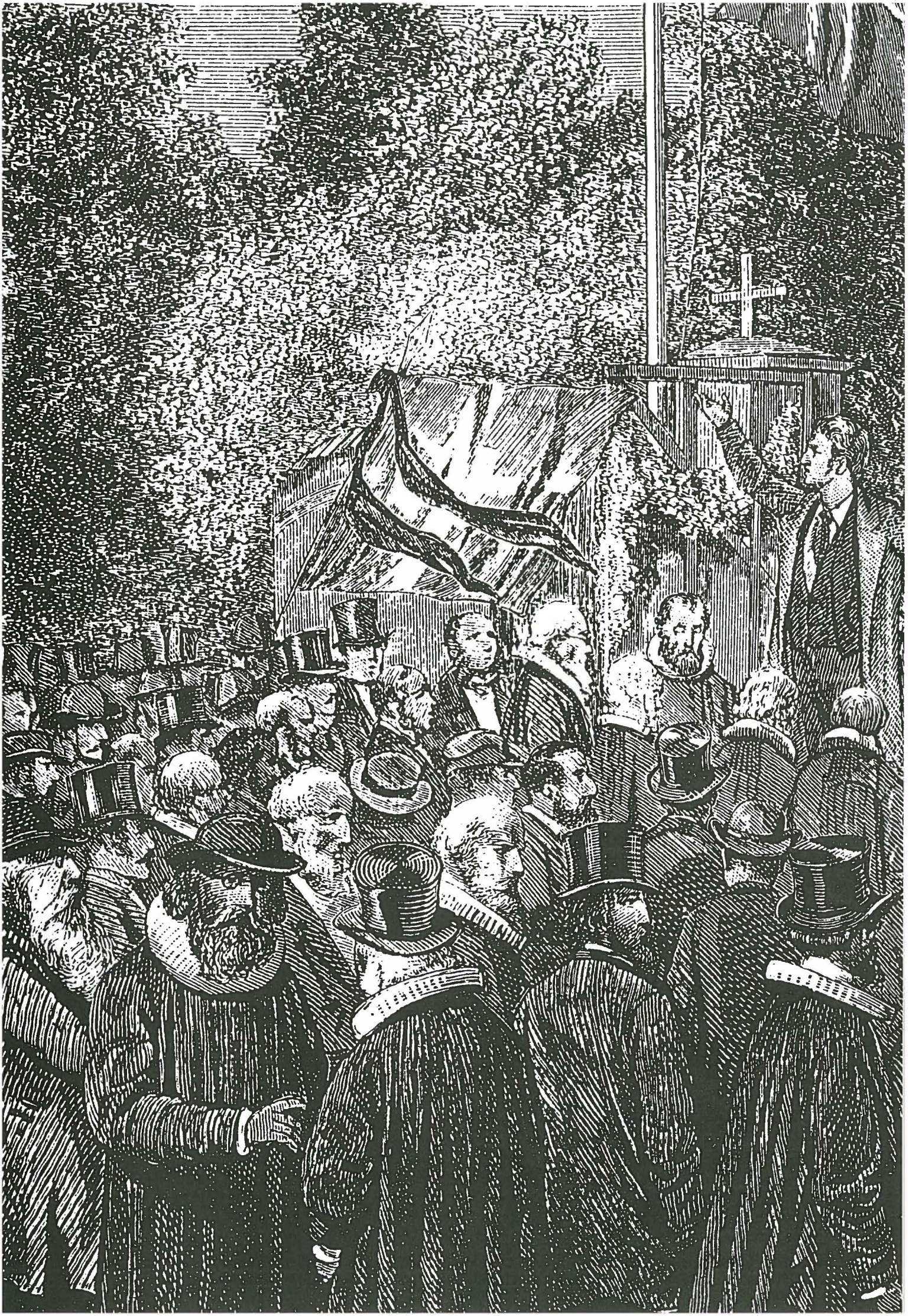
J.Kristian Madsen: N.F.S. Grundtvigs Jordefærd og det kirkelige Vennemøde den 11te og 12te September 1872. København, 1872 Side 41,42,55 og 56.